

NOTER OM LØNDIFFERENTIERINGEN*

Christel Neusüss

I denne artikel arbejder Neusüss videre med de vigtigste problemstillinger fra fagforeningsartiklerne i Kurasje nr. 11 og 12. Det drejer sig nu om at udvikle en teori på grundlag af den marx'ske værdilov, som præciserer modsigelserne i den fagforeningsmæssige lønkamp under kapitalens akkumulationsudvikling og hvorledes disse modsigelser træder frem. Lønnens tilsyneladende uafhængighed som distributionskategori opløses ved at gå over til en systematisk analyse af lønnen som produktionskategori. I forlængelse heraf kan der så opstilles en række bestemmelser af modsigelserne i forskellige lønsystemer, som fremkommer, når kapitalen forøger udpresningen af merarbejde - bestemmelser der er helt afgørende for at kunne gennemføre konkrete analyser af udviklingen i arbejdernes eksistenskamp i fagforeninger under den nuværende krise.

Artiklen er udarbejdet i forbindelse med et forskningsprojekt om arbejdsøkonomi ved Freie Universität, Berlin. I projektet deltager: *Dörte Braune, Eggert Holling, Gerd Famulla og Christel Neusüss.*

Indledning

I det følgende drejer det sig først og fremmest om at forstå løndifferentieringen i dens samfundsmæssige og politiske sammenhæng. Når man skal forsøge at forklare kompleksiteten i løndifferentieringen som et empirisk fænomen, hvad vi foreløbig gør ud fra den Marx'ske teori, så er det først og fremmest for at vise den indre sammenhæng mellem økonomiske og samfundsmæssigt-politiske kategorier. Det betyder for undervisningen i nationaløkonomi, at det drejer sig om at udvikle det indholdsmæssige samarbejde mellem driftsøkonomien og socialvidenskaberne, ud fra de muligheder som ligger i selve emnet: løndifferentiering.

Diskussionen om løndifferentieringen rører ved et centralt problem i forholdet mellem lønarbejde og kapital, eftersom den både berører konkurrenceforholdet mellem arbejderindividene og de forskellige lønarbejderlag, men også arbejderklassens enhed som et resultat af erkendelsen af deres fælles situation som klasse over for kapitalen. I den sidste problemstilling ligger såvel de organisationsformer, som er indbefattet i erkendelsesprocessen som dem, der er en forudsætning for den. I arbejderbevægelsens teoriudvikling er det et væsentligt problem, at de efter-marx'ske teoretikere altid primært har taget udgangspunkt i arbejderne som allerede eksisterende klasse, så forskellen mellem »Klasse an sich og Klasse für sich« alene blev et spørgsmål om klassebevidsthed. Man har kun i ringe omfang udviklet de systematiske virkninger af arbejderens virkelige eksistens som konkurrerende varesælger med henblik på en forklaring af manglen på klassebevidsthed og af betingelserne for dennes udvikling. Denne manglende refleksion over problemet konkurrence inden for arbejderklassen¹, dvs. det som vi har afgrænset som spørgsmålet om løndifferentieringen, viser sig på det politiske felt i sekterske forestillinger om klassebevidsthed og klasseenhed, som ikke betragter arbejderens faktiske, materielle situation som udgangspunkt for manglende eller udviklet klassebevidsthed, men som analyserer arbejderens bevidsthed udelukkende som et resultat af den herskende klasses manipulationer. På samme idealistisk måde fremtræder modpropaganda da også som det adækvate middel til tilvejebringelse af klassebevidsthed.

Helt i tråd hermed er forestillingen om, at differentiering af lønningerne er et vilkårligt og fuldstændigt bevidst middel, som kapitalen sætter ind for at

1. Den sondring, som Marx udviklede, mellem det borgerlige samfunds væsen og overfladefremtrædelser, således som det kommer til udtryk i konkurrencen, er først efter studenteroprøret i BRD rykket afgørende ind i den marxistiske teoridannelses synsfelt. Dette kan sikkert også begrundes ud fra den manglende samtidighed mellem de socialistiske forestillinger i den studenterbevægelse, som var ved at udvikle sig, og arbejderbevægelsen, på baggrund af hvilken teorien på en særlig måde stillede spørgsmålet om arbejderklassens objektive integrationsmekanismer i det kapitalistiske system. Her skal henvises til 'Projekt Klassenanalyse's (PKA) arbejder og til analyserne i tidsskrifterne 'Socialistische Politik' (SOPO) og 'Probleme des Klassenkampf's' (Prokla).

splitte arbejderklassen. Sagt på en anden måde frembringer kapitalens manipulation med lønningerne konkurrencen mellem arbejderne, dvs. konkurrencen er et resultat af en bevidst manøvre fra kapitalens side. Denne forestilling har sin baggrund i den kendsgerning, at de eksisterende løndifferentieringer i sig selv bevidst bliver brugt af kapitalen som et middel til at splitte arbejderne med. I det følgende skal det imidlertid nøje undersøges, hvorvidt tesen om en vilkårlig differentiering kan opretholdes. Sagt på en anden måde: drejer det sig ved løndifferentiering og ved konkurrencen mellem arbejderne om et objektivt resultat af formerne for samfundsmæssiggørelsen inden for den kapitalistiske produktionsmåde, eller drejer det sig om et magtmiddel, som kapitalen anvender til ubegrænset manipulation?

Der er ikke langt fra forestillingen om en ensidig bevidst magtmanipulation til Lenins analyse af opportunisten i arbejderklassen, med hvilken han forsøger at forklare det socialdemokratiske partis politik i Tyskland og de engelske arbejderorganisationers politik. Ifølge Lenin er denne politik et resultat af bestikkelse af bestemte lag i arbejderklassen gennem de koloniale ekstraprofitter. Disse ekstraprofitter, som er tilegnet ved imperialistisk politik, giver de imperialistiske nationale kapitaller mulighed for denne bestikkelse, således at der kan ske en splittelse af arbejderne og en svækkelse af klassen. »Bestemte lag i arbejderklassen (bureaukratiet i arbejderbevægelsen og arbejderaristokratiet, som fik en lille del af profitterne fra udbygningen af kolonierne og fra deres »fædrelands« privilegerede stilling på verdensmarkedet) og de småborgerlige medløbere inden for de socialistiske partier var den sociale hovedstøtte til disse (de nationalistiske) tendenser og bærere af den borgerlige indflydelse på proletariatet.«^{1a}

I de kommunistiske partier bliver - i denne teoris tradition - den materialistiske ansats til en analyse af differentieringer inden for arbejderklassen, som Marx udviklede, i stigende grad kastet bort, og spørgsmålet om klassebevidsthed ender som et spørgsmål om indpodning af den rigtige eller falske ideologi i

1a. Lenin: Werke, bind 21, s. 151; Bemærkningen findes i en beretning om »Konferencen for SDAPR's udenlandske sektioner«; til kritik af denne position sml.: PKA: Leninismus, Neue Stufe des wissenschaftlichen Sozialismus? Westberlin 1972, s. 404 f. PKA fremfører følgende hovedargumenter mod Lenins tese:

1. Lenins forklaring forstår ikke eller tager ikke hensyn til de forandringer i arbejderklassens situation, der begynder med imperialismens epoke gennem tabet af den monopolistiske verdensmarkedssituation. Han foretager heller ikke nogen undersøgelse af forskellen mellem de enkelte lande.
2. Lenin forsøger ikke engang at aflede arbejderklassens fraktionering i sammenhæng med de enkelte arbejderlags forskellige stilling i den samfundsmæssige reproduktionsproces.
3. Lenin besvarer ikke spørgsmålet om, hvorledes bestikkelsen og korrupsionen er formidlet økonomisk.
4. Lenin omgås kategorien »småborgerlig« med letfærdighed.
5. Fremstillingen viser selv hans forkerte begreb om konstitueringen af klassebevidstheden! PKA har vist, i hvilken grad det leninske begreb om klassebevidstheden - indpodet udefra - kolliderer med den marx'ske analyse.)

hovedet på arbejderne. I forlængelse heraf blive stridighederne indenfor de forskellige retninger i arbejderklassen ført med moralske kategorier som bestikkelse og forræderi. Et højdepunkt i denne udvikling udgør de kommunistiske partiers socialfascismeteori, i hvilken de kun kan omtale socialdemokratiets politik i det bevidste klasseforræderis kategorier.^{1b}

Artiklen er disponeret på flg. måde:

I første del skitseres reale bevægelser i arbejderklassen og fagforeningerne. Ved hjælp af disse klargøres problemets samfundsmæssigt-politiske betydning.

I anden del drejer det sig først og fremmest om at udarbejde de begreber, som formår at løse op for det empiriske fænomen. Grundlaget er her den marx'ske teori, tyngdepunktet er analysen af konkurrencen som en for arbejderklassen modsigelsesfuld form for samfundsmæssiggørelse; kun sådan kan spørgsmålet om løndifferentieringen stilles korrekt.^{1c} Før denne analyse af konkurrencen, som sker ud fra priskategorien foretager vi en kort skitsering af sammenhængen mellem akkumulationsbevægelsen og værdi- og prisbevægelsen for varen arbejdskraft. Men da vi her mere interesserer os for konkurrencens form, er denne del begrænset hvad angår fremstillingen af det alment kendte. Derfor kommer vi ikke ind på de uddannelsesøkonomiske diskussioner om værdidifferentiering inden for de samfundsmæssige arbejds kræfter, fordi deres sammenhæng med det primære i denne analyse, konkurrencen som et samfundsmæssigt-politiske problem, kun vil kunne formidles via en udførlig fremstilling af de teknologiske ændringsprocesser og deres indvirkning på omstrukturingsprocessen inden for arbejderklassen selv. Det ville imidlertid i væsentlig grad overskride rammerne for dette arbejde.

1b. Til en diskussion af denne teori: Nils Kadritzke: Faschismus als gesellschaftliche Realität und als unrealistischer Kampfbegriff, i: PROKLA nr. 8-9, 1973, s. 89-102.

1c. En del af denne analyse, som især drejer sig om problemer i fagforeningsteorien, er blevet offentliggjort i: Redaktionskollektiv Gewerkschaften: Bedingungen sozialistischer Gewerkschaftsarbeit, i: PROKLA nr. 13, 1974, s. 51-100. (da. udg.: KURASJE 11, s. 25-39 og KURASJE 12, s. 171-203.)

I Løndifferentieringens betydning i de nuværende fagforeningsdiskussioner

1. Løndifferentieringsproblemet i BRD-fagforeningerne

I de sidste år er problemet blevet relevant inden for BRD-fagforeningerne ud fra to synspunkter. For det første i kravet om lineær lønforhøjelse, for det andet i bedriftrådenes og fagforeningernes voksende hjælpeløshed over for arbejdsgivernes metoder til løndifferentiering og lønfastsættelse.

Lad os gå nærmere ind på udviklingen af de lineære lønkrav. Siden septemberstrejkerne har der sat sig en tendens igennem i BRD-fagforeningerne for en stærkere stigning for de laveste løngrupper: hvadenten det er gennem lineær lønforhøjelse (lønforhøjelse i kr. og øre til hver enkelt), gennem krav om grundbeløb, som er ens for alle, og som procentkravet så kommer oveni, eller gennem krav om afskaffelse af lavtlønsgupperne (Leichtlohngruppen).²

Denne officielle fagforeningspolitik er et resultat af kravene fra virksomhederne, hvor de er blevet formuleret i tillidsmandssammenslutningerne, de lokale delegeretforsamlinger og lønkommissionerne. Som begrundelse blev der anført følgende: a) det er ikke forståeligt, hvorfor lønforskellene skal vokse, hvad der altid er tilfældet ved procentuel lønforhøjelse, b) den inflationære udvikling rammer de laveste løngrupper hårdere og stiller derfor krav om en større lønstigning sammenlignet med de faglærte arbejdere. Der forelå eksempelvis beregninger, som viste, at de laveste løngrupper ikke engang nåede op på det velfærdsniveautrin, som er anerkendt som eksistensminimum i offentligheden.³

Nødvendigheden af den såkaldte lineære lønforhøjelse bliver altså her væsentligst begrundet ud fra arbejdskraftens reproduktionsomkostninger. Dermed antydes en drejning i arbejdernes lønpolitiske orientering: En tendens til at gå bort fra den fordelingspolitiske begrundelse for lønkrav (retfærdig andel, retfærdig indkomstfordeling) hen imod en begrundelse ud fra opretholdelse af et historisk udviklet leveniveau.⁴

I denne sammenhæng er det dog vigtigt at være opmærksom på den politiske sammenhæng mellem udviklingen i de »vilde« (spontane) strejker og udviklingen i sådanne krav. Krav, som implicerer lige stor lønforhøjelse til alle, dukker for første gang op i septemberstrejkerne. Disse krav genspejler selv den kendsgerning, at det er en uting at kræve forskellig lønforhøjelse for de for-

2. Sml. dertil den udførlige redegørelse for lønforhandlingerne i 1972 og 1973 i 'Gewerkschaftsspiegel', årg. 1972/1973.

3. Sml. dertil: Internes Gewerkschaftspapier (IG-Metall), s. 8.

4. Sml. nærmere: Redaktionskollektiv Gewerkschaften: Neue Momente in der Klassenbewegung 1973 in der Metallindustrie, i: PROKLA nr. 10, s. 35-58, hvor den historiske udvikling og den politiske betydning af denne tendens påvises ud fra strejkebevægelsen i 1973.

skellige arbejderlag netop ved ikke-fagforeningsmæssigt organiserede strejker, hvor kampkraften i det store og hele afhænger af den indre solidaritet blandt de ansatte. De ansattes erfaringer om den nødvendige solidaritet i kampen mod kapitalen er sikkert yderligere med til at udvikle de lineære lønkrav på de laveste trin i fagforeningsorganisationen. At kravene til dels støder på modstand inden for organisationen viser dele af IG-Metall-ledelsens argumentation efter overenskomstforhandlingerne i 1973: Arbejdernes manglende samtykke til et resultat på 8,5% blev af dele af fagforeningsapparatet bl.a. forklaret med de faglærte arbejderlags afvisning af lineær lønforhøjelse. Propagandering for denne tese førte også til at der i de næste overenskomstforhandlinger ikke mere blev stillet krav om lineære lønforhøjelser. Presset fra oven forhindrede dette.⁵

Konflikterne om den lineære lønforhøjelse problematiserer arbejdernes solidariske enhed inden for fagforeningsorganisationen ved at fremhæve, at fagforeningspolitik kan ligge under for en tendens til først og fremmest at interessere sig for at repræsentere de bedre stillede lag i arbejderklassen. Men dermed støtter arbejdernes interesserepræsentation sig på konkurrencen inden for arbejderklassen, ikke på solidariteten inden for klassen, hvorved de netop repræsenterer interesserne for de lag, der økonomisk står stærkest over for kapitalen. De skæbnesvangre følger af at holde fast ved en sådan politik, f.eks. i bedriftråd, der støtter sig til de bedre stillede arbejderlag på virksomhederne, viser forløbet af Ford-strejken, der endte med en splittelse mellem tyske og udenlandske arbejdere, d.v.s. mellem godt og dårligt betalte arbejderlag og dermed endte som en sejr for kapitalens side.

Dette kan sammenfattes således: I udviklingen af de lineære lønkrav og i konflikterne herom genspejles for det første den rent materielle kendsgerning, at de laveste løngrupper er hårdere ramt af inflationen og at deres løn er truet med at synke ned under eksistensminimum. For det andet genspejles det problem, at enheden mellem de forskellige arbejderlag er en langsigtet forudsætning for en heldig fagforeningspolitik. Analysen af løndifferentieringen er af denne grund vigtig i sammenhæng med en fagforeningspolitik, som forsøger at sætte sig op imod kapitalens tendens til at bruge lagdelingen inden for arbejderklassen som et magtmiddel imod arbejdernes fagforeningsmæssige krav. Og problemet vokser i betydning i samme grad som den fulde beskæftigelse som det hidtidige grundlag for fagforeningspolitikken i BRD svinder bort. Netop under disse forhold bliver solidariteten inden for arbejderklassen, dvs. ophævelsen af konkurrencen, i stigende grad en forudsætning for overhovedet stadigvæk at kunne sætte sig til modværge mod kapitalens angreb på levestandarden, for at arbejderne overhovedet kan udvikle en magtposition imod kapitalen.

Men der er også et andet punkt hvor spørgsmålet om løndifferentieringen er blevet relevant inden for de senere år: nemlig i spørgsmålet om de lokale

5. Sml.: Gewerkschaftsspiegel: Berichterstattung über die IG-Metall, årg. 1973.

lønfastsættelsessystemer. Således hedder det i et internt bedriftrådspapir: »Den industrielle produktionsudvikling i højtmechaniserede og delautomatiserede virksomheder kan næppe eller slet ikke tage hensyn til de virkelige arbejds- og aflønningsbetingelser. Det bliver nødvendigt med hjemmesyede aflønningsmetoder. De regionale lønoverenskomster giver arbejdsgiveren mulighed for en selvstændig lønpolitik. For bedriftrådene er dette en dårlig situation, fordi arbejdsgiveren kun har lidt at frygte fra fagforeningerne, hvis troskab mod overenskomster, vi jo kender. En løn under værdien siges at være retfærdig. Arbejdsgiverens begrundelser rammer hårfint ondets rødder. Investeringer foretages med det mål at bringe kvantitativt og/eller kvalitativt bedre produkter på markedet. Udgangspunktet for overvejelserne er besparelser med hensyn til løn- og personaleomkostninger. Når der heri er lettelser for de arbejdende, bruges dette til at trykke lønnen med.« I dette papir bliver problemet belyst ved hjælp af den analytiske arbejdsvurdering, som ikke måler ændringerne i arbejdsbelastningerne i både fysiske og psykiske belastninger. Inden for systemet vurderes kun fysiske belastninger mens de psykiske belastninger, som er tiltagende med den teknologiske udvikling, forbliver ude af betragtning; dette lønsystem er altså intet andet end en metode til lønsækning. I takt med de senere års teknologiske ændringer og rationaliseringstiltag vokser problemet for bedriftrådene og tillidsfolkene om, hvorledes de overhovedet kan få indflydelse på den lokale udvikling af lønfastsættelsessystemerne og hvorledes de kan sætte sig op imod, at denne udvikling sker i kapitalens interesse.⁶⁶ Dette problem er til dels blevet formuleret i kravet om lokal lønpolitik, som skulle give de interne fagforeningsrepræsentanter mulighed for at føre fagforeningsmæssigt sanktionerede forhandlinger med kapitalen om det lokale lønsystem.⁷⁷

I BRD-fagforeningerne bliver det nuværende lønpolitiske system kritiseret ud fra tre synspunkter:

1. Løndifferentieringssystemet inden for virksomhederne svarer ikke til de enkelte arbejderlags reelle ydelser (i kritikken går man altså helt igennem ud fra en præstationsretfærdig løndifferentiering som et krav fra arbejderne).

2. Lønpolitikens form gør det undertiden muligt for arbejdsgiverne v.h.j.a. bestemte former for løndifferentiering både at manipulere med lønstørrelsen,

6. Sml. Internes Papier, ... op.cit.; sml. også E. Teschner: Zentralisierte Lohnpolitik und betriebliche Lohnbildung, i: Kritisches Jahrbuch, 1972, Gewerkschaften und Klassenkampf, udg.: Jacobi/Müller-Jentsch/Schmidt, Frankfurt/Main, 1972, s. 134-144, såvel som Redaktionskollektiv Gewerkschaften: Zum Zusammenhang von Kapitalakkumulation, Veränderungen in den Formen der Profitproduktion und der Rolle neuerer Entlohnungsmethoden in der BRD, i: PROKLA nr. 5, 1972, s. 125-196, særligt s. 172-190. (da.udg.: Funke, m.fl.: Lønformer og intensivering af arbejdet - en antologi, Modtryk 1974, s. 33-104.)

7. Sml.: Eberhard Schmidt: Zur Strategie der betriebsnahen Tarifpolitik, i: Kritisches Jahrbuch 1972, op. cit. s. 134-145. Til kritikken af opfattelsen omkring denne lønpolitik se: Redaktionskollektiv Gewerkschaften: Bedingungen..., op.cit., s. 81-94 (da. udg.: KURASJE 12, s. 185-199).

d.v.s. også at sænke den, og at kræve konkurrence blandt arbejderne og dermed indsnævre spillerummet for fagforeningspolitikken.

3. Via lønsystemet selv formidles et tiltagende præstationspres, som den nuværende fagforeningspolitik ikke formår at modvirke.

Dette korte rids skal være nok på dette sted. Det drejede sig kun om at vise i hvilke konkrete former spørgsmålet om forskellige lønninger, om løndifferentiering, spiller ind i de nuværende fagforeningsdiskussioner.

2. Konflikterne om løndifferentiering og kvalifikation i Italien

Vi forsøger nu at udvikle problemstillingen lidt mere ved at skitsere nogle momenter i klassebevægelsen og de teorier, der reflekterer den, gennem at kaste et blik på den reelle udvikling i Italien; det land, hvor klassebevægelsens udvikling i øjeblikket er nået længst. I kravet om »lige løn for alle«, der dukkede op i klassekonflikterne i 1969,⁸⁸ ses helt klart arbejderens erkendelse af at lønmuligheden bliver benyttet fra kapitalens side til at forhindre arbejderens enhed imod kapitalen. Dette viser en bevidstgørelse om konkurrencens mekanisme på grundlag af arbejderens svaghed over for kapitalen, en indsigt i, at konkurrencen ikke er de samfundsmæssige relationer, hvorunder arbejderne bedst forfølger deres interesser. På den anden side viser den faktiske videreudvikling af kravene for det første at kravet om lige løn ikke kan almenføres og kun sætter sig igennem i kravet om en forenkling af lønsystemerne og i kravet om en lønstigning for eller fjernelse af de laveste løngrupper⁹⁹, og for det andet at også de dybere årsager til konkurrencen begribes. Den ulige udvikling af kapitalen i Italien med underudvikling i syden, som tjener som et udtømmeligt reservoir til en industriel reservearmé, forstås af fagforeningerne som det væsentligste moment i arbejderklassens svaghed og spaltning. Dette viser sig i at fagforeningerne f.eks. siden begyndelsen af 1970'erne i lønforhandlinger i stigende grad har forsøgt - og i visse tilfælde også med succes - at placere såvel den statslige som den private kapitalens investeringer i syden. Presset fra denne industrielle reservearmé virker i sig selv som et middel til at trykke lønnen hos de laveste arbejderkategorier i Norditalien.

Den nye solidaritet mellem arbejderne udtrykker sig så i at kapitalen bliver pålagt at skaffe arbejdspladser i syd imod afkald på ekstensiv sikring af arbejdspladserne i nord. Fagforeningsorganisationen forstår sin opgave som at fratage kapitalen mulighed for at spille de beskæftigede og de ubeskæftigede arbejdere ud mod hinanden og at bruge deres konkurrence til at trykke lønnen ned. Der gøres altså forsøg på at udvikle en strategi omkring sammenhængen mellem beskæftigede og ubeskæftigede arbejdere for at tage højde for arbejderens svag-

8. Rapport om Potere Operario, i: Sozialistische Korrespondenz, 18.11.1970, s. 4.

9. Sml. dokumentationen af løndiskussionerne 1972 og 1973 i: Marburger Forschungsstelle für vergleichende Erziehungswissenschaft, Materialien zur Arbeitsplatz- und Qualifikationsstruktur: Italien, s. 74-97.

hed som indbyrdes konkurrerende over for kapitalen; en strategi, som indholdsmæssigt er rettet mod specifikke italienske forhold. Her bliver det også synligt, at kravet om lige løn til alle ikke kun var et halvmoralsk krav om ophævelse af konkurrencen, men at det havde sin basis i den lave løn til de laveste lag i arbejderklassen. Vi har allerede set et lignende fænomen i de tyske fagforeninger, nemlig begrundelsen for de lineære lønkrav. Som endnu et væsentligt punkt i udviklingen skal nævnes kravene om automatisk overgang mellem de forskellige lønkategorier.¹⁰ De lønkampe, hvor disse krav blev stillet, retter sig således samtidig imod arbejderens livslange fastholdelse i et ødelæggende monotont delarbejde. Kapitalen skal selv tvinges til at sørge for den uddannelse, som er nødvendig for et bedre arbejde og det til alle arbejdere. Dette krav styrer immanent imod en ophævelse af arbejdsdelingens kapitalistiske former.

Sammenfatter vi udviklingen af disse krav ser vi følgende sammenhæng i klassekampens bevægelse: I kravet om lige løn til alle formuleres problemet om arbejderklassens enhed over for kapitalen og om konkurrencens ophævelse abstrakt moralsk. Umuligheden af at generalisere disse krav viste hen til de bagvedliggende grunde til arbejderklassens spaltning i forskellige fraktioner og lag, som så igen bevidst bliver brugt af kapitalen som splittelsesmekanisme. Konkurrencen fremtræder ikke længere som blot og bart resultat af forskellige lønninger, som noget der kunne ophæves ved en simpel udjævning af lønningerne, gennem en moralsk handling, hvor de bedre stillede lag gav afkald på deres højere lønninger. Løndifferentieringen forstås derimod som en fremtrædelsesmåde for dybere liggende årsager og på dette grundlag forstås konkurrencen mellem arbejderne: nemlig dels som et resultat af arbejdernes splittelse i beskæftigede og ubeskæftigede, og dels som et resultat af de forskellige arbejderlags forskellige stilling inden for den kapitalistiske produktionsproces som er bestemt gennem de former, som arbejdsdelingen har udviklet sig i, gennem arbejdets underordning under kapitalen. I denne sammenhæng har den italienske metalarbejderfagforening udviklet tre vigtige linjer for kravene:

- Investeringer i syd
- Reduktion af løngrupperne
- Forbedring af kvalifikationsmuligheder for de lavere lag.

Et interessant aspekt ved dette er, at denne historiske proces til dels ureflekteret dukker op igen i analysen af løndifferentieringsproblemerne inden for fagbevægelsen selv. Dette er tydeligt f.eks. i en artikel af den kristelige fagforenings teoretikere, Cella og Manghi.¹¹ Her forklares løndifferentieringen ud fra knaphedsprincippet, ud fra forholdet mellem udbud og efterspørgsel, knapheden

10. Sml. *ibid.* og *Tagebuch eines Betriebskampfes*, udg.: *Genossen der 'Assemblea Autonoma' von Alfa Romeo*, München 1973; Sml. også om hele problemkomplekset: *Regini/Reyneri: Akkord, Lohn, Qualifikation als Kampfinghalte italienischer Arbeiter*, München 1973.

11. G.P. Cella/B. Manghi: *Kritische Analyse des Qualifikationssystems*, i: *CGIL/CISL, Zur Geschichte und Theorie der italienischen Gewerkschaftsbewegung*, Bd. 2. Berlin 1973, s. 218-236.

på bestemte kvalifikationer. Knapheden af bestemte kvalifikationer forstås som et resultat af politiske manipulationer, som et produkt af forsøg på en splittelsesmanøvre fra kapitalens side, som organiserer uddannelsesystemet på netop en sådan måde, at bestemte kvalifikationer kun kan erhverves af et lille lag.¹² Vender vi denne tese om lyder den: Ved almindelig og ubegrænset uddannelse vil løndifferentiering, hierarkisering og dermed konkurrence inden for de samfundsmæssige arbejdskraften falde bort. Dette er i øvrigt et argument, som er på linje med den borgerlige forklaring på løndifferentiering (for så vidt den tager udgangspunkt i udbuds-efterspørgselsforholdene). Længere fremme dukker der også andre argumenter op: Løndifferentieringen følger af de forskellige krav til kvalifikationerne, som udspringer af den arbejdsdelte kapitalistiske produktionsproces.¹³ Løndifferentieringen er et resultat af den historiske pagt mellem lønarbejde og kapital, som byder at lønne de erhvervede færdigheder. Denne pagt går imod kapitalens tendens til at nivellere alt arbejde og derigennem at trykke lønnen ned på eksistensminimum.¹⁴ En faglig aktion, der går imod lønlighed, går derfor samtidig imod den tendens til løntryk, som ligger i kapitalen. Ganske vist har kapitalen en tendens til at presse de krævede kvalifikationer nedad og til at nivellere dem, men alligevel bibeholder den på dette nivellerede niveau løndifferentiering gennem arbejdsvurdering og præstationslønsystemer. Dette fører til den slutning, at hvis man vil det virkelige grundlag for løndifferentieringen og konkurrencen blandt arbejderne til livs, må man revolutionere selve organiseringen af arbejdsprocessen. »Vejen til lighed« begynder nu ikke længere med kravet om lige løn til alle, men med ændringen af de former hvorigennem arbejderne underordnes kapitalen i den virkelige produktionsproces. Ændringen af disse former betragtes nu som en forudsætning for opfyldelsen af dette krav. Sagt på en anden måde: argumentationen udvikler sig fra at begrunde uligheden ud fra en politisk manipulerbar cirkulationssfære til en begrundelse ud fra selve den kapitalistiske produktionsproces, uden at - og her finder vi det ureflekterede ved analysen - de indre sammenhænge mellem disse forklaringsansatser blev etableret. Når artiklen sluttelig stiller krav om ophævelse af den kapitalistiske arbejdsdeling, den form hvorigennem arbejdet subsumeres kapitalen, og om ligestilling af alle mennesker i produktionsprocessen, så står stadigvæk det spørgsmål tilbage, om det måske er denne arbejdsdeling, som frembringer konkurrencen blandt arbejderne. I dette slutargument, eller i denne politiske konklusion, fejles i det mindste udgangsbegrundelsen for løndifferentieringen ud fra markedsforholdene igen ind under gulvtæppet. Det viser sig altså, at sideordningen af forklaringerne på løndifferentieringen selv fører til politiske slutninger, som er tvivlsomme, fordi de fleste af ansatserne til en forklaring ikke længere medreflekteres heri.

12. Sml. *ibid.*, s. 219-220.

13. Sml. *ibid.*, s. 226.

14. Sml., s. 220-221.

Vi må nu gå ud fra, at disse forskellige ansatser til en forklaring kan støtte sig til helt igennem reale fremtrædelser, de er ikke blot og bart spekulative og grebet ud af luften. Hvad vi er utilfredse med er netop det at de blot adderes. Går vi ud fra at det kapitalistiske samfund som et hele ikke blot er en ren og skær kaotisk addition af enkeltfænomener, men at disse enkeltfænomener har en indre sammenhæng, og at det kapitalistiske samfund har en indre struktur, så står vi med spørgsmålet om det er muligt at løse op for disse fremtrædelsers sammenhæng ved hjælp af denne indre struktur. Eftersom løndifferentieringen selv peger på konkurrencen blandt arbejderne som dens politisk væsentligste moment, skal vi i analysen af fremtrædelsens indre sammenhæng på grundlag af den marx'ske teori forsøge at holde fast i spørgsmålet om konkurrencen mellem arbejderne og de tendenser, som på grund af klasseantagonismen virker imod denne konkurrence, som vores ledetråd.

II Arbejdskraftens værdi og pris hos Marx, betragtet under løndifferentieringsaspektet

1. Løndifferentiering på grundlag af værdibestemmelsen af varen arbejdskraft

Det vil her være nødvendigt endnu engang kort at anskueliggøre hvilke momenter der iflg. Marx indgår i bestemmelsen af varen arbejdskrafts værdi og hvilket grundlag der er for en differentiering af lønningerne på grundlag af forskellige værdier.

Først på dette grundlag kan vi udvikle lønnen som »arbejdets pris« fra salget af arbejdskraften som en vare, og gå over til at betragte konkurrencen blandt arbejderne og dermed kapitalen i dens fremtrædelsesformer og dennes modvirkende momenter.

Udgangspunktet eller grundlaget for værdibestemmelsen er arbejderfamiljens reproduktionsomkostninger, reproduktionen af arbejderne som »race«, d.v.s. som værdiøgningmiddel for kapitalen. I denne bestemmelse har vi for så vidt allerede klassemodsigelsen, da det for kapitalen gælder om at sænke reproduktionsomkostningerne til det fysiske eksistensminimum, (jvf. lande, hvor der ingen fagforeninger er) mens arbejderens reproduktionsomkostninger ud fra hans standpunkt ikke bestemmes af det fysiske eksistensminimum, men af de reproduktionsomkostninger, som er nødvendige for ham og hans familie som samfundsmæssige individer med visse behov, der måler deres eksistens i forhold til udviklingen i de samfundsmæssige behov. Da der er tale om samfundsmæssige individers reproduktionsomkostninger må de bestemmes hi-

storisk, d.v.s. samfundsmæssigt. Over for dette står kapitalens tendens til at udslette bestemmelsen af arbejderen som et samfundsmæssigt individ. Derfor lader det sig heller ikke gøre at betragte de historisk-moralske komponenter i bestemmelsen af arbejdskraftens værdi som et halvvejs uøkonomisk tillæg, der kommer oveni den økonomiske værdibestemmelse; disse komponenter må derimod forklares ud fra den modsigelse, der opstår når de levende individers arbejdsevne omsættes til vareform. Den konkrete bestemmelse af værdien af varen arbejdskraft er derfor selv et resultat af klassemodsætningerne og klassekampene. Sagt på en anden måde: De marx'ske kategorier er ikke økonomiske i den borgerlige teoris forstand, de er samtidig samfundsmæssige kategorier.

Dette er ikke stedet til at udvikle arbejdskraftens værdibevægelse inden for kapitalakkumulationens bevægelse. Blot som en påmindelse: værdien af varen arbejdskraft kan sænkes gennem billiggørelse af de nødvendige levnedsmidler som følge af udviklingen i arbejdets produktivkraft. Denne værdisækning kan ske samtidig med en stigning i levestandarden, hvis det lykkes arbejderne at få del i deres forøgede produktivkraft gennem stigning i reallønningerne. Hvorvidt dette vil ske er for det første betinget af selve akkumulationens bevægelse, indbefattet den industrielle reservearmes bevægelse og virkningen af dennes tryk på de beskæftigedes lønninger, for det andet er det afhængigt af arbejderens organisationsgrad i deres konkurrence med kapitalen (fagforeningsmæssig organisation). Vi vil senere komme ind på nødvendigheden af denne organisation, således som den udspringer af selve den økonomiske forbestemmelse. Hvorvidt det lykkes kapitalen mere eller mindre at udslette de samfundsmæssige momenter i værdibestemmelsen og at presse arbejderne ned på det fysiske eksistensminimum, sænke arbejdskraftens pris under dens værdi, det er ligeligt afhængigt af såvel graden og karakteren af arbejderens organisation som af omfanget af det politiske pres, som den borgerlige stat udøver over for arbejderklassen og dens organisationer. (Sammenlign her sammenhængen under fascismen mellem likvideringen af fagforeningerne, forbudet imod arbejderklassens politiske partier og fastholdelsen af lønnen på verdenskrisens laveste punkt).

I bestemmelsen af arbejdskraftens værdi ud fra arbejderfamilijens reproduktionsomkostninger ligger tre momenter, som medfører lønforskelle:

1. Den forskellige aflønning af mænd og kvinder fordi det netop er den individuelle arbejderfamilje, som skal opretholdes gennem arbejdslønnen.
2. Forskellige lønninger p.g.a. forskellige præstationer, som betinger forskellige reproduktionsomkostninger.
3. Forskellige lønninger betinget af forskelle i reproduktionsomkostninger (uddannelsesomkostninger og levefod).

De sidstnævnte forskelle i arbejdskraftens værdi udspringer af de forskellige arbejdsfunktioner, som er sat af den kapitalistiske produktionsproces som arbejds- og valoriseringsproces (f.eks. adskillelse mellem hånds- og åndsarbejde, differentiering mellem faglært og ufaglært arbejde etc.). Det er her af-

gørende at påpege, at disse forskelle ikke hænger fast ved arbejderindividet, men er betinget af kapitalens krav. Muligheden for værdiforringelse af bestemte kvalifikationer, hvis de ikke længere bruges af kapitalen eksisterer hele tiden: Arbejdskraften »dekvalificeres«. (Dette er f.eks. typisk for kvinder, der har en faglig uddannelse (frisør, skrædder etc.), men som senere arbejder som ufaglærte arbejdere i de laveste løngrupper på fabrikken.) Det er dette som Cella og Manghi beskriver når de siger, »at arbejdsgiverens standpunkt er objektivistisk, altså præstationen vurderes løsrevet fra den, som udfører den, mens arbejderens standpunkt er at forsvare den erhvervede kvalifikation (dvs. færdighed).«¹⁵ I denne forbindelse må vi spørge om, ud fra hvilket arbejderstandpunkt, dette forsøg på at forsvare de erhvervede kvalifikationer udspringer.

Det skal også fremhæves her, at en konkret undersøgelse af den nuværende løndifferentiering nærmere måtte undersøge de differentieringer i lønningerne, som Marx udviklede af kategorien arbejds løn som pris resp. værdi af varen arbejds kraft (arbejderfamiljens reproduktionsomkostninger). I denne sammenhæng skal blot påpeges, at den tiltagende samfundsmæssiggørelse af socialiseringen af den næste arbejdergeneration (heldagsskole, forskole, alt i alt en udvidelse af skoletiden etc.) som finansieres gennem skatter, der afkræves alle lønarbejdere, betyder at den individuelle erstatning af uddannelsesomkostningerne i den individuelle arbejds løn begynder at blive destrueret¹⁶; ligeledes vil kvinderne i takt med socialiseringens samfundsmæssiggørelse i stigende grad udvikle sig til normale arbejds kræfter, hvormed den materielle basis for opfyldelse af kravet om lige løn for lige arbejde begynder at vokse frem.

Allerede på dette sted kan vi sige, at løndifferentieringen ikke blot er en vilkårlig manipulation fra kapitalens side, men at den kan være begrundet i at de enkelte arbejds kræfter har forskellige værdier. Disse forskellige værdier er selv igen resultat af de forskellige arbejds funktioner, som Kræves af og udvikles i den kapitalistiske produktionsproces, samt af at varen arbejds krafts værdi bestemmes gennem arbejderfamiljens reproduktionsomkostninger. Marx skriver herom i »Løn, pris og profit«:

»For vort formål er det tilstrækkeligt blot at tage gennemsnitsarbejdet i betragtning, hvis opdrags- og uddannelsesomkostninger er ganske forsvindende størrelser. Men jeg må benytte denne lejlighed til at fastslå, at nøjagtig ligesom produktionsomkostningerne for arbejds kræfter af forskellig kvalitet nu engang er forskellige, sådan må også værdien af de i forskellige industrier anvendte arbejds kræfter være forskellige. Råbet på lighed i lønnen beror derfor på en fejltagelse, et urimeligt ønske, som aldrig kan opfyldes. Det har sin oprindelse i den falske og overfladiske radikalisme, som anerkender forudsætningerne og forsøger at smutte udenom følgeslutningerne. På grundlag af lønssystemet fastsættes arbejds kraftens værdi ligesom enhver anden vares; og da forskellige slags arbejds kraft har forskellig værdi eller kræver forskellige arbejds mængder til sin fremstilling, må de opnå forskellige priser på arbejdsmarkedet.«¹⁷

15. Sml. *ibid.*, s. 221.

16. Sml.f.eks.: Boccara m.fl.: *Der staatsmonopolistische Kapitalismus*, Köln, 1974.

17. Karl Marx: *Lohn, Preis und Profit*, Marx Engels Werke (MEW), Berlin (DDR) 1956ff, Bd. 16, s. 131/32. (da. udg.: Marx/Engels Udvalgte skrifter (MEUS) I, Kbh. 1971, s. 420).

Værdibestemmelsen er her samfundsmæssig, som ved alle andre varer, og hænger altså ikke fast ved det enkelte arbejderindivid og er ingen såkaldt immanent vareværdi. Samtidig er det klart, at den reale løndifferentiering ikke kun kan forklares på basis af værdidifferentieringen. Hertil kræves en nøje analyse af lønnen som *pris* på varen arbejdskraft, dvs. svingende omkring værdien. Hvad er forskellen mellem arbejdskraftens værdi og pris? Hvorledes skal begrebet om afvigelsen mellem værdi og pris udvikles? Hvad har det hele med konkurrencen at gøre? Og hvad udspringer den af? Hermed er vi nået til temaet.

2. Lønnen er prisen på varen arbejdskraft: Problemet omkring prisformen

I undersøgelsen af dette problem går vi frem på flg. måde: Til at begynde med skal vi kort udlede afvigelsen mellem værdi og pris af den specifikke form for samfundsmæssiggørelse, altså værdi og pris som kategorier for de produktionsforhold, som opretholdelse af det samfundsmæssige og individuelle liv finder sted i. For det andet drejer det sig om at udarbejde arbejdskraftens værdi og pris som værdi og pris for en *særlig vare*, der adskiller sig fra de sædvanlige varer. På dette grundlag skal vi så udvikle konkurrencen mellem arbejderne og mellem lønarbejde og kapital som en særlig form for konkurrence, hvorved vi også kommer ind på problemet omkring nødvendigheden af arbejderne organisering. For det tredje vil det være nødvendigt nærmere at undersøge kategorien *løn lig med arbejdets pris*, for at få hold på den særlige karakter, denne pris har i forhold til andre varepriser.

Eftersom Marx ganske vist behandler de forskellige former, som værdien antager (vare, penge, pris, kapital), men ikke fremstiller selve konkurrencen i dens reale bevægelse, er det i det følgende nødvendigt at udlede konkurrencen af disse former selv. Dvs. at konkurrencen må udledes som et samfundsmæssigt forhold mellem samfundsmedlemmerne og omfatte det spillerum, som er sat for de enkelte samfundsmedlemmer inden for disse former, for på dette grundlag at få en forestilling om konkurrencen som en for arbejderklassen fra begyndelsen inadækvat, modsigelsesfuld form for deres samfundsmæssiggørelse. I den marxistiske diskussion er der divergerende meninger om, på hvilket trin i den marxiske fremstilling analysen af konkurrencen skal knyttes an (ved udviklingen af vareformen, pengeformen, prisformen eller først på kapitalens overflade). Der hersker ligeledes uenighed om hvorledes konkurrencen mellem arbejderne skal afledes til forskel fra konkurrencen mellem enkeltkapitalerne.¹⁸

18. Sml. PKA: Materialien zur Klassenstruktur der Bundesrepublik, 1. Teil, Berlin 1973; Flatow/Huisken: Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates, i: PROKLA nr. 7, 1973, s. 83-153 (da. udg.: KURASJE 9, s. 130-148 og KURASJE 10, s. 4-55.); Rote Zellen-AK/München, Resultate der Arbeitskonferenz, nr. 1, 1974. En nærmere fremstilling og diskussion af disse forskellige positioner forekommer mig, under hensyntagen til sigtet med dette forskningsarbejde, ikke meningsfuldt. Desuden ville det sprænge rammerne og arbejdsmulighederne inden for det nuværende projekt.

I det følgende gøres der forsøg på at forankre problemet omkring konkurrencen i analysen af prisformen.

2.1. Konkurrencen som form for samfundsmæssige relationer mellem individerne er et resultat af formen for samfundsmæssiggørelsen

Lad os til at begynde med betragte arbejdskraften som en vare ligesom enhver anden vare. Dens besidder træder ind på markedet som sælger fuldstændig ligesom enhver anden varebesidder. Markedet, eller cirkulationssfæren, formidler varebesiddernes samfundsmæssige relationer. Som enhver anden varesælger er arbejderens her forudsat som privat individ, hvis samfundsmæssige sammenhæng fremtræder for ham som et ydre tingsligt forhold, nemlig i de penge, som han får for salget af sin vare. Værdisammenligningen mellem varerne, d.v.s. den enkelte vares bytteværdi, udgør bytteagenternes samfundsmæssige sammenhæng, og denne sammenhæng får sit tingslige udtryk i pengene. Indholdet i den samfundsmæssige kontakt mellem de byttende er: I bytteprocessen optræder de som repræsentanter for deres produkter, som de stiller op mod hinanden som varer, dvs. samfundsmæssig formidling af den private produktion. Som genspejling af deres varers ækvivalent fremtræder varebesidderne som lige.¹⁹ Den enkelte varesælger er her et uafhængigt, frit og lige privatindivid, der blot forfølger sin særinteresse; d.v.s. hans samfundsmæssige sammenhæng fremtræder for ham i den tingsliggjorte pengeform og hans reproduktion erfares ikke som et resultat af hans umiddelbare samfundsmæssige relationer.

»Da de hverken er subsumeret under et naturligt fællesvæsen og heller ikke som bevidste samfundsmæssige (individer) subsumerer fællesskabet under sig, må dette for dem som uafhængige subjekter eksistere som noget uafhængigt, ydre, tilfældigt, tingsligt.«²⁰

Som privatindivider, der træder i samfundsmæssig kontakt med hinanden som sælgere af deres varer, er arbejderne sat som konkurrerende lige som alle andre varesælgere. Konkurrerende for så vidt som enhver kun forfølger sin særinteresse. Særinteressen består først og fremmest i overhovedet at sælge sin vare, men dernæst at sælge den så gunstigt som muligt. Her er den enkelte frit stillet med hensyn til valg af, hvem han vil sælge sin vare til og hvilken specifik beskaffenhed han vil give sin vare, samt hvilke varer han selv vil købe. Som sælger konkurrerer han med andre sælgere af samme slags varer, altså med de

19. Se: Autorenkollektiv am Institut für Soziologie der FU-Berlin: Klassenlage und Bewusstseinsformen technisch-wissenschaftlicher Lohnarbeiter, Frankfurt/Main, 1973, s. 106. Allerede her skal det påpeges, at arbejderens samfundsmæssige sammenhæng til forskel fra andre varesælgere ikke kun er organiseret gennem konkurrencen inden for cirkulationssfæren, men væsentligst er organiseret af kapitalen selv, idet den sammenfatter mange arbejdere på fabrikken.

20. Karl Marx: Urtext von Zur kritik der politischen Ökonomie, Berlin 1953, s. 909 (da. udg.: Vare - Penge - Kapital, Modtryk, 1974, s. 158.)

andre arbejdere, og med varekøberne, altså kapitalisterne, om den bedst mulige pris for sin vare. I konkurrencen med kapitalisterne forudsætter han konkurrencen mellem kapitalisterne om købet af hans vare arbejdskraft. På den anden side forudsætter kapitalisten konkurrencen blandt arbejderne i sin konkurrence med arbejderen om det gunstigst mulige køb af varen arbejdskraft.²¹ Vi skal i det flg. komme ind på om arbejderen virkelig kan konkurrere med kapitalisten.

For at fastholde ovenstående som et første resultat går det altså ikke an at aflede konkurrencen af løndifferentieringen. Den ligger selv nødvendigvis implicit i den bestemte form for samfundsmæssiggørelse i det vareproducerende samfund som sker gennem varebyttet.

»Funktionen som frie, uafhængige individer er ensbetydende med individernes indbyrdes konkurrence. Enhver forsøger at købe den vare, man vil have, så fordelagtigt som muligt, hvad der er identisk med at enhver forsøger at sælge sin egen vare så fordelagtigt som muligt. Begge udsagn udtrykker ikke andet end udnyttelsen af konkurrencebetingelserne og samtidig en underkastelse under dem.«²² Marx taler om konkurrencen som »de i sig selv reflekterede særinteresser, ... den enkeltes interesse i modsætning til den andens interesse.«²³

Da den simple cirkulation, som vi her kort har fremstillet, er en væsentlig bestanddel af kapitalcirkulationen (arbejdskraften cirkulerer i formen $v - p - v$), kan vi allerede på dette sted sige, at konkurrencen mellem arbejderne ikke blot kan ophæves inden for kapitalismen.

21. For at undgå misforståelser er her det citat fra Marx, som jeg forholder mig til: »*Arbejdslønnen* er, som vi har set, *prisen* på en bestemt vare, arbejdskraften. Arbejdslønnen bliver altså bestemt af de samme love, som bestemmer prisen på enhver anden vare. Spørgsmålet er altså, *hvorledes prisen på en bestemt vare bliver bestemt?* Gennem konkurrencen mellem købere og sælgere, gennem forholdet mellem udbud og efterspørgsel, af behovet i forhold til udbuddet. Konkurrencen, gennem hvilken en vares pris bestemmes, er *tresidig*. Den samme vare udbydes af forskellige varesælgere... Der finder altså en *konkurrence sted mellem varesælgere*, der trykker prisen ned på de varer, de har udbudt. Der finder også en *konkurrence sted mellem køberne*, der for deres vedkommende får prisen på de udbudte varer til at *stige*. Endelig finder der en konkurrence sted mellem *køberne og sælgere*; de første vil købe billigst muligt, de sidste vil sælge dyrest muligt. Resultatet af denne konkurrence mellem købere og sælgere vil afhænge af, hvorledes de to omtalte sider i konkurrencen forholder sig, dvs. om konkurrencen er stærkest inden for hæren af købere eller inden for hæren af sælgere. Industrien fører to hærmasse i felten mod hinanden, hvor hver af dem også kæmper et slag i deres egne rækker mellem deres egne tropper. Den hærmasse, som har mindst strid blandt sine tropper, vinder sejren over den modstående hærmasse.« Karl Marx: *Lohnarbeit und Kapital*, MEW 6, s. 402. (da. udg.: *Lønarbejde og kapital*, Kbh. 1964, s. 20f. og MEUS I, s. 78f.) Jeg forholder mig altså her til konkurrencen, som den behersker produktionsagenternes sædvanlige bevidsthed.
22. PKA: *Materialien...*, op.cit., s. 104.
23. Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin (DDR) 1953, s. 156, (da. udg.: *Grundrids*, MODTRYK KURASJE 1974 s. 145).

2.2. »Muligheden for at prisen afviger fra værdistørrelsen ligger altså i prisformen selv. Dette er ikke nogen mangel ved den form, men gør den omvendt til en adækvat form for en produktionsmåde, hvor en regel kun kan sætte sig igennem som regelløshedens blindt virkende gennemsnitslov.«²⁴

I cirkulationssfæren optræder varebesidderne som konkurrerende over for og i forhold til hinanden, men er på den anden side selv forudsat som frie, uafhængige og lige varebesiddere. Her finder varesammenligningen sted, salg og køb, realiseringen af vareværdien i pengeformen og delagtigheden i den samfundsmæssige rigdom, formidlet via denne form. Selve vareværdien er bestemt gennem den gennemsnitlige samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid, den er en samfundsmæssig kategori og hænger altså ikke fast ved den enkelte vare som immanent vareværdi. Den samfundsmæssigt gennemsnitlige nødvendige arbejdstid til produktion af en vare kan ligge over eller under den arbejdstid der faktisk er anvendt til dens produktion. Via værdien som samfundsmæssig gennemsnitsstørrelse formidles varerne som produkter af private vareproducenter samfundsmæssigt med hinanden. Privatarbejdet må fremstille sig som samfundsmæssigt nødvendigt. Denne sammenhæng får håndgribelig, tinglig form i pengene. Sammenligningen af varerne formidlet af prisformen som pengeudtryk for værdien implicerer, at konkrete, forskellige arbejder kan sammenlignes med hinanden.

Selve prisen er værdiens pengeudtryk, pengeudtrykket for det abstrakte arbejde som værdisubstans, hvis størrelse viser hen til bytteforholdet med andre varer. Selve prisformen må afspejle det forhold, at det er uafhængige individer og uafhængigt af hinanden producerede varer, der træder op over for hinanden på markedet. Selve byttet må altså vise, hvor vidt de varer, der er produceret uafhængigt af hinanden, virkelig er et udtryk for samfundsmæssig nødvendig arbejdstid. Thi i den kendsgerning, at samfundsmæssigheden selv er sat som en ydre sammenhæng, ligger samtidig, at den arbejdstid, som samfundsmæssigt er nødvendig til produktion af en vare henholdsvis en varemasse, kan afvige fra den, der reelt bruges til dens produktion, ja *i reglen* må afvige. Men denne afvigelse har samfundsmæssig relevans, for så vidt som ligestillingen af produkterne som varer er den *form*, hvori samfundsmæssigheden først etableres. (I en bevidst samfundsmæssigt organiseret produktionsmåde vil der sikkert forekomme afvigelser fra gennemsnittet, som imidlertid ikke må udvikle sig til samfundsmæssigt relevante kategorier da sammenligningsprocessen ikke er det styrende princip.)

Afvigelsen skal selv udledes af varens dobbeltkarakter som bytte og brugsværdi: For det første kan der være brugt mere eller mindre end den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid på produktionen, varens bytteværdi kan altså afvige fra dens individuelle værdi, dvs. den individuelle arbejdstid, der er brugt på den. Idet bytteværdien - hvis substans og størrelse er bestemt af den mæng-

24. Marx: Das Kapital, bind 1; MEW 23, s. 117, (da udg.: Kapitalen, Rhodos 1972ff, bind 1.1 s. 206).

de af det samfundsmæssige arbejde, der er indeholdt i den - udtrykker sig i noget tredie, nemlig penge (og ikke f.eks. i arbejdstimesedler), hvor prisen er værdiens pengeudtryk, så finder afvigelsen mellem den individuelle arbejdstid, der er anvendt på produktionen af en vare og den samfundsmæssig nødvendige arbejdstid dermed en bevægelsesform.

For det andet kan der være et større eller mindre samfundsmæssigt behov for den specifikke brugsværdi i den vare, der blev bragt til markedet. At varen støder på et over- eller underudviklet samfundsmæssigt behov, udtrykt i det pengekvantum, som samfundsmæssigt vil blive brugt til køb af varen, kan betyde, at der er blevet brugt enten for meget eller for lidt af den totale samfundsmæssige arbejdstid på produktionen af netop denne specifikke vare. For meget betyder, at der her blev brugt samfundsmæssig unødigt arbejdstid.

Prisformen selv har udelukkende funktion som en bevægelsesform for disse nødvendige afvigelser, og er samtidig, formidlet over varebesiddernes konkurrenceforhold, den form som skaber den samfundsmæssige sammenhæng i den arbejdsdelte produktion, gennem at udtrykke varenes værdibestemmelse på grundlag af den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid. Værdien danner det centrum, som priserne svinger omkring, og kan som sådan afvige fra den arbejdstid, som de individuelle producenter reelt har brugt på den. Dette er præcis hvad Marx mener når han skriver:

»Varens værdistørrelse udtrykker altså et nødvendigt forhold til den samfundsmæssige arbejdstid, et forhold, som er iboende dens dannelsesproces. Med værdistørrelsens forvandling til pris fremtræder dette nødvendige forhold som en vares bytteforhold med pengevaren, som eksisterer uden for den. Men i dette forhold kan varens værdistørrelse lige så godt udtrykkes som det større eller mindre beløb, den under givne omstændigheder kan sælges til. Muligheden for kvantitativ afvigelse mellem pris og værdistørrelse, eller for at prisen afviger fra værdistørrelsen ligger altså i prisformen selv. Dette er ikke nogen mangel ved denne form, men gør den omvendt til en adækvat form i en produktionsmåde, hvor en regel kun kan sætte sig igennem som regelløshedens blindt virkende gennemsnitslov.«²⁵

På denne baggrund skal vi her kun påpege det meningsløse i enhver forestilling om, at svingningerne i arbejds lønnen som pris på varen arbejdskraft og dens differentieringer inden for og mellem virksomhederne lader sig ophæve inden for kapitalismen. Når prisformen er en nødvendig bevægelsesform inden for kapitalismen, så gælder det også for arbejdskraftens prisform som løn og de svingninger omkring værdien, som denne nødvendigvis indeholder.

Sammenligningsprocessen medfører altså afvigelser, som danner spillerummet for konkurrencen. Prisen kan ligge over eller under varens værdi, alt efter udviklingen i den betalingsdygtige efterspørgsel, det samfundsmæssige behov for en vare med en bestemt brugsværdi. »Da prisen ikke er lig med værdien, kan det værdibestemmende element - arbejdstiden - ikke være det ele-

25. Ibid. s. 117 (da.udg.: s. 206) Her kan kun henvises til, at selve *prisformen* også er grundlaget for dannelsen af produktionsprisen, hvori afvigelse mellem værdi og pris er forudsat, for så vidt varerne træder ind på markedet som kapitalens produkter.

ment, hvori prisen udtrykkes«²⁶. Men i prisen som samme varepris for samme varesort bevæger forskellen mellem samfundsmæssig gennemsnitlig nødvendig og privat faktisk anvendt arbejdstid sig også. Denne afvigelse opfattes af varebesidderne på baggrund af lige priser for samme slags varer, altså som en ydre samfundsmæssig sammenhæng.

Taget under et udgør begge muligheder for afvigelse spillerummet for konkurrencen. (Her ses helt bort fra direkte snyderi.) P.g.a. særligt gunstige produktionsbetingelser for en vare, kan varebesidderen gennem salget kommandere over mere samfundsmæssigt arbejde end han selv har brugt. Som form for individernes samfundsmæssige relationer forudsætter konkurrencen altså muligheden for at kunne forbedre varernes produktionsbetingelser. Konkurrencen kan ikke udvikle sig til et herskende samfundsmæssigt forhold p.g.a. blot tilfældige, naturgivne afvigelser; i så fald ville den være form uden indhold.

Udbyder varebesidderen et produkt på markedet, som der er stor efterspørgsel efter, kan han få en pris, der ligger over værdien; og omvendt. Varesælgerens indbyrdes konkurrence om at få den højst mulige pris for deres varer bevæger sig altså inden for de lovmæssigheder, som er sat af prisens svingninger omkring værdien. Værdi her skal forstås som samfundsmæssigt gennemsnitlig nødvendig arbejdstid, som prisafvigelserne svinger omkring p.g.a. ændringer i udbud og efterspørgsel. Da markedsprisen er den samme for en bestemt varesort kan den enkelte varesælger efter salget af sin vare kommandere over mere hhv. mindre arbejdstid end han selv har brugt til produktionen af sin vare. Men heri ligger også, at den enkelte varesælger kun er i stand til at udnytte konkurrencens spillerum til sin egen individuelle fordel, hvis han på den ene side er herre over produktionsomkostningerne, dvs. varens produktionsbetingelser, og hvis han på den anden side er i stand til at producere forskellige varer og udbyde dem på markedet alt efter udviklingen i de samfundsmæssige behov for en bestemt varemasse. Konkurrencen formidler således værdilovens gennemsættelse, dvs. bestemmelsen af prisen ud fra værdien som centrum for svingningerne, altså ud fra den samfundsmæssigt gennemsnitlige nødvendige arbejdstid.

Disse bestemmelser skal i det følgende afprøves på varen arbejdskraft og dens besidder.

Indtil nu har vi forsøgt at udlede spillerummet for konkurrencen af prisen i forhold til værdien. I dette spillerum træder de samfundsmæssige individer op over for hinanden på det vareproducerende samfunds betingelser. Men her blev det også tydeligt, at konkurrence først bliver en meningsfuld kategori når produktionsprocessen selv er blevet foranderlig, og når en hvilken som helst vare kan produceres af den enkelte varebesidder. Ganske vist producerede det middelalderlige håndværk for markedet, men vareproducenternes samfundsmæssige relationer til hinanden blev ikke bestemt af konkurrencen

26. Marx: Grundrisse, op.cit., s. 58. (da.udg.: s. 54f).

(laugene forhindrede lige frem konkurrencen). Konkurrencen kan først virkelig folde sig ud under kapitalistiske betingelser. Kapitalbevægelsens udfoldelse - med den værdiøgende værdis bevægelse - er en forudsætning for, at produktets vareform, pengeform og prisform, og individernes samfundsmæssige relationer gennem disse former, overhovedet bliver omfattende samfundsmæssige kategorier. Først kapitalen bliver ligeglad med den producerede vares særlige brugsværdi. Og først kapitalen udvikler betingelserne for den vedvarende omvæltning af produktionsprocessen.

I det følgende forudsætter vi således ikke blot vareformen, pengeformen og prisformen, men også værdiens udvikling til kapital, når vi søger at udrede, hvorfor konkurrencen må være en fra begyndelsen af modsigelsesfuld form for arbejderens samfundsmæssige forhold. *Konkurrencen som real proces kan altså kun betragtes under hensyntagen til kapitalen og lovene for dens akkumulation.* Vi må altså betragte arbejderens konkurrence i kapitalens bevægelse, hhv. i lyset af denne bevægelse.

2.3. »I det borgerlige samfunds helhed fremtræder denne sætten som pris- og deres cirkulation etc. som den overfladiske proces under hvilken der i dybden imidlertid foregår ganske andre processer, i hvilke denne individernes tilsyneladende lighed og frihed forsvinder«²⁷.

Tager vi nu arbejderen som varesælger og søger at overføre og vise rigtigheden af disse bestemmelser af varenes prisbevægelse og den herfra udledte bestemmelse af konkurrencen og dens spillerum, som i forhold til individerne er både positivt og negativt, så støder vi på vanskeligheder. Disse vanskeligheder peger samtidig hen mod de modsætninger, der umiddelbart er skjult af, at varebesidderne træder over for hinanden som lige og frie privatindivider.

Forskellen mellem arbejdere og kapitalister som cirkulationsagenter består principielt i følgende: Ikke alene er arbejderen ikke herre over produktionsbetingelserne, men disse findes desuden fuldstændigt på kapitalens side og set fra denne side er arbejderen blot en del af produktionsbetingelserne. Arbejder og kapitalist er forskellige som ejere af helt forskellige varer i cirkulations sfæren, hvor ejendomsforholdene er forudsat.

Dette fremtræder således:

»Varen arbejdskraft har store ulemper frem for andre varer. For kapitalisterne drejer det sig i konkurrencen med arbejderne blot om profitten, for arbejderne om eksistensen ... idet arbejdsgiveren bestemmer over midlet til beskæftigelse, bestemmer han over arbejderens middel til opretholdelse af livet, dvs. hans liv afhænger af ham; ligesom arbejderen selv reducerer sin livsudfoldelse til kun at være et middel til at eksistere ved«²⁸ og: »Når kapitalisten ikke kan blive enig med arbejderen,

27. Ibid. s. 159, (da.udg.: s. 148).

28. Marx/Engels: Über die Gewerkschaften, Berlin 1971, s. 77 (fra: Marx: Der Arbeitslohn, MEW 6, s. 542).

kan han tillade sig at vente og leve af sin kapital. Det kan arbejderen ikke. Han har kun sin løn til at leve for og må derfor tage arbejde nårsomhelst, hvorsomhelst og på de betingelser, han kan få det. Arbejderen har *intet retfærdigt udgangspunkt*. På grund af sulten er han overordentligt forfordelt.«²⁹

(Nu kan det under de nuværende forhold med arbejdsløshedsforsikring synes komisk direkte at henvise til sulten. Men deroverfor skulle man prøve at regne ud, hvad en ufaglært arbejder med en familie på fire personer får om måneden i arbejdsløshedsunderstøttelse, og hvilke muligheder det giver for at spare. Samtidig er det klart, at det naturligvis ville være nødvendigt at diskutere virkningen af den arbejdsløshedsforsikring, som arbejderklassen har tilkæmpet sig, dvs. dens virkning på lønarbejdets eksistensbetingelser over for kapitalen og på trykket fra den konkurrence som er formidlet af den industrielle reservearme.)

Når arbejderens særlige vare arbejdskraft ophører med at have brugsværdi for dens særlige købere, kapitalisterne, dvs. ophører med at producere merværdi, når altså efterspørgslen efter arbejde alment falder p.g.a. udviklingen i kapitalens værdiøgningsproces, så kan arbejderen ikke producere en anden vare med en anden brugsværdi. Berøvet ethvert produktionsmiddel har han kun sin arbejdskraft at udbyde på markedet. Hvis prisen på den falder, eller hvis han slet ikke kan sælge den, er hans eksistens som samfundsmæssigt individ med visse behov truet. Det at formålet med varesalget for ham er hans behovstilfredsstillelse som levende individ, er indbefattet i den cirkulationsform (v-p-v), som gælder for arbejderen, hvorimod formålet for kapitalisterne er en forøgelse af værdien (som udtrykt i kapitalens cirkulationsform: P - P').

Arbejderne er heller ikke i stand til simpelthen at sænke produktionsomkostningerne på deres vare, d.v.s. deres egen og familjens reproduktionsomkostninger, for de nødvendige levnedsmidler bliver produceret af kapitalisterne og disse - og ikke arbejderne - ejer produktionsmidlerne. Deres varers produktionsproces er deres reproduktionsproces som individer med visse behov, en helt igennem ikke-kapitalistisk organiseret produktionsproces, hvis produktionsomkostninger er bestemt af de nødvendige levnedsmidler, hvis værdi og prisbevægelse arbejderne ikke har nogen indflydelse på. Også her er arbejderne overordentligt forfordelt over for kapitalisterne.

Konkurrencen mellem lønarbejdere og kapitalister har saledes en helt anden karakter end konkurrencen blandt kapitalisterne. Når der ikke længere eksisterer et samfundsmæssigt behov for de varer, som kapitalisten har produceret, kan han investere sin kapital eller i hvertfald en del af den i en anden produktionsgren. Dermed kan han få indflydelse på den mængde, der skal produceres af en vare med en bestemt brugsværdi. Det kan arbejderen ikke, eftersom hans vares brugsværdibestemmelse alment er som merværdiproduktion for kapitalen. Kapitalisten kan konkurrere med andre kapitalister ved at sætte varernes

29. Ibid., s. 395, (fra: Engels: Ein gerechter Tagelohn für ein gerechtes Tagewerk, MEW 19, s. 248).

pris ned. Går han fallit ved det, så er hans eksistens som kapitalist eller som karaktermaske for kapitalen ganske vist borte, men dette siger endnu intet om hans eksistens som individ med visse behov. Anderledes for arbejderen. I modsætning til kapitalisten er arbejderen ikke herre over produktionsomkostningerne for den vare, han sælger. For kapitalisten er købspriserne på de varer, han konsumerer i produktionsprocessen, ganske vist også givet på forhånd, selvom også han ligesom arbejderen vil forsøge at købe så gunstigt som muligt. Men for det første kan han, da han råder over anvendelsen af arbejdskraften i produktionsprocessen, forhøje brugsværdien af den vare, han konsumerer uafhængigt af dens købspris (intensivering af arbejdet, forlængelse af arbejdstiden; vi vil komme nærmere ind på dette i det følgende); for det andet er kapitalisten herre over produktionsbetingelserne og dermed omkostningerne, for så vidt som han kan nedsætte den arbejdstid, som skal bruges til produktion af en bestemt vare, dvs. at han kan øge produktivkraften. Desuden kan han erstatte »produktionsfaktoren arbejde« med maskineri, og er dermed uafhængig af arbejderen (inden for visse grænser, som er sat af produktivkræfternes udviklingsniveau). Marx henviser igen og igen til, at maskineriet bliver benyttet af kapitalen som det mægtigste konkurrencemiddel over for arbejderne, og også bevidst bliver brugt af kapitalen som krigsmiddel over for arbejderklassen. Dvs. at kapitalisten både i sin konkurrence med andre kapitalister og i konkurrencen med arbejderne står i en fuldstændig anderledes situation end arbejderne i deres indbyrdes konkurrence og i deres konkurrence med kapitalen. Mere nøjagtigt sagt så forudsætter konkurrencens form som adækvat bevægelsesform for kapitalen allerede ejendomsforhold og klasseforhold, som netop gør konkurrencens betingelser fuldstændigt ulige for lønarbejdet.

For endnu engang at tydeliggøre, hvad der menes med at varen arbejdskrafts produktionsproces er individuel og ikke kapitalistisk, at den altså falder uden for værdibestemmelsen, så ville det være meningsløst at hævde, at den ene arbejder kunne få en fordel frem for den anden og frem for kapitalen ved gennem tekniske ændringer i produktionsprocessen at forandre sin vares produktionsomkostninger i forhold til de samfundsmæssigt gennemsnitlige. Han kan måske spare på de levnedsmidler, han har købt, men mens sparsommelighed for kapitalisten betyder økonomisk anvendelse af den konstante og variable kapital på arbejderens bekostning, så betyder sparsommelighed for arbejderen en frivillig sænkning af sit niveau, af sin reproduktion som individ med visse behov, og netop deri har sparsommeligheden sine grænser.

»I tilfælde af en krise skulle arbejderen indskrænke sine udgifter, eller for at forøge sin produktivitet enten fabrikere i et længere tiemantal eller fabrikere mere i den samme time«, en produktivtetsstigning, som kommer kapitalisten til gode og ikke ham selv. »Men da deres løn er reduceret fordi efterspørgslen efter deres produkt er aftaget, forøger de det ugunstige forhold mellem tilbud og efterspørgsel ... gennem deres overanstrengelse synker arbejds lønnen endnu dybere ned.«³⁰

30. Ibid. s. 78, (fra: Marx: Der Arbeitslohn, MEW 6, s. 543.)

De betingelser, som arbejderen konkurrerer under her, er altså samtidig sådanne, at de ikke forbedrer hans position, men nødvendigvis forværrer den. »Konkurrencen blandt arbejderne består ikke kun i at den ene sælger sig billigere end den anden, men at den ene udfører arbejde for to.«³¹ Hvor vidt arbejderne følgelig overhovedet kan konkurrere med kapitalen, afhænger af udviklingen af den industrielle reservearme, som selv igen er produceret af kapitalen, altså fuldstændig uafhængigt af arbejdernes egen handlede.³² (Det er klart, at i en analyse af det nuværende kapitalistiske samfund kan spørgsmålet om den industrielle reservearme ikke behandles på nationalt plan. Med kommunikationsmidlernes udvikling og ophævelsen af de nationale skrænker for arbejdernes mobilitet, forøges samtidig deres indbyrdes konkurrence. Ved at lukke grænserne for udenlandske arbejdere kan den nationale stat på den anden side selv fungere som et (via politisk magt formidlet) middel i de indenlandske arbejderes konkurrence over for de udenlandske arbejdere.)

De betingelser, som arbejderne konkurrerer under, bestemmes altså ikke af dem selv. Processens subjekt er kapitalen. Arbejderne kan heller ikke konkurrere enkeltvis med kapitalen (bortset fra undtagelsestilfælde, hvor der er stor knaphed på arbejds kræfter. Men selv i sådanne undtagelsestilfælde gælder det, at den enkelte kapitalist står fordelagtigt over for den enkelte arbejder for så vidt som han er ejer af produktionsmidlerne og ved krav om højere løn kan true arbejderen med afskedigelse).

»Fordømmelsen af en del af arbejderklassen til tvunget lediggang p.g.a. den anden dels overarbejde og omvendt, bliver et berigelsesmiddel for de enkelte kapitalister.«³³

2.4. Nogle bemærkninger til problemet: Nødvendigheden af den fagforeningsmæssige organisation

Vi har altså set, at der i forholdet mellem arbejder og kapitalist som varesælger og køber er indeholdt momenter, som går imod det skin af frihed og lighed mellem de konkurrerende varesælgere som individer, som er formidlet i cirkulations sfæren. Den særlige karakter af varen arbejdskraft og den kendsgerning, at kapitali-

31. Ibid. s. 76 (fra: Marx: Der Arbeitslohn, MEW 6, s. 540), sml. også: Marx: Das Kapital, bind 1, MEW 23, s. 571 (da. udg.: s. 773).

32. I det omfang der for kapitalismen i BRD indtrådte den usædvanlige situation, at den industrielle reservearme forsvandt i længere tid, opstod der i den fagforeningsmæssige selvforståelse tvivl angående nødvendigheden af den fagforeningsmæssige organisation som solidarisk kamporganisation samtidig med at kravet om en ændring af organisationens karakter dukkede op. Mange krævede fagforeningen lavet om til en forsikringsforening, og mange troede at de allerede skulle beklage dette. Sml. f. eks.: Braun/Lutz/Pirker/Risse: Zwischen Stillstand und Bewegung, Eine kritische Untersuchung über die Gewerkschaften in der modernen Industriegesellschaft, Frankfurt/Main, 1965, s. 7-21.

33. Marx: Das Kapital, bind 1, MEW 23, s. 665. (da. udg.: s. 896). Sml. også PKA: Materialien..., op.cit., s. 42/43.

sten ejer produktionsmidlet, dvs. ejer producenterne livsmidler, bevirker, at arbejder og kapitalist står over for hinanden i et forhold, hvor der ikke kan være tale om konkurrence mellem ligestillede, der kan udnytte konkurrencens spillerum til deres egen fordel ved at forfølge deres særinteresser. Men denne konkurrence mellem ligestillede er forudsætningen for gennemsættelsen af varens værdibestemmelse som de samfundsmæssigt gennemsnitlige produktionsomkostninger, forudsætningen for værdiens gennemsættelse som det centrum, priserne svinger om. Udviklingen af konkurrencen blandt arbejderne er ikke desto mindre et resultat af deres afhængighed af kapitalens efterspørgsel efter deres specifikke vare.

Marx går nu ud fra, at

»Den relative overbefolkning ... (er) den baggrund, hvorpå loven om udbud af og efterspørgsel efter arbejde bevæger sig. Den tvinger spillerummet for denne lov inden for grænser, som absolut er passende for kapitalens udbytningsbegær og herskesyge.«³⁴

Her skal blot antydes: Bevægelsen i efterspørgsel og udbud er selv formidlet af akkumulationen. Således implicerer udviklingen af det samfundsmæssige arbejdes produktivkraft i kapitalens form ikke blot produktionen af den industrielle reservearme overhovedet, men produktionen af den i forskellige former, som i løbet af akkumulationsprocessen træder frem i forskellige kvantitative udviklingsformer. Dette betyder ikke andet, end at vi må udlede de konkrete historiske bevægelser omkring udbud og efterspørgsel efter arbejdskraft overhovedet, såvel som efter arbejdskraft fra de forskellige arbejderlag af kapitalbevægelsen selv. Kapitalen er selv processens subjekt idet den cyklisk og på langt sigt udvikler en varierende efterspørgsel efter arbejdskraft overhovedet. Dette fænomen skal undersøges som et grundlag for svingninger i arbejdskraftens pris og værdi, og som det væsentlige materielle grundlag for konkurrencen mellem arbejderne. Her ligger også problemet omkring den industrielle reservearmes varierede tryk på de forskellige arbejderlag, dvs. spørgsmålet om løndifferentiering f.eks. mellem faglærte og ufaglærte arbejdere.

Men vi må fastholde yderligere et problem, som udspringer af kapitalens akkumulationsproces, og som er vigtigt for vort spørgsmål: Den stadige omvæltningsproces i produktionsmetoderne, som resulterer i kapitalens flyden fra en industrigren til en anden og ændringer i de anvendte produktionsmidlers tekniske form. Denne bevægelse danner et yderligere grundlag for svingningerne i udbud og efterspørgsel betraget som efterspørgsel efter bestemte kvalificerede arbejdskraft på den ene side, og efter arbejdskraft overhovedet på den anden side. Med denne omvæltningsproces stiger hhv. falder efterspørgslen efter arbejdskraft inden for en produktionsgren, men også efterspørgslen efter bestemte kvalificerede arbejdskraft inden for den samlede produktionsproces. Sådanne bevægelser i kapitalen danner grundlaget for afvigelsen mellem værdi og pris, men det vil også sige for løndifferentieringer, der ikke umiddelbart er forårsaget

34. Marx: Das Kapital, bind 1. MEW 23, s. 668. (da. udg.: s. 900).

af arbejdskrafternes værdiforskelle. Disse bevægelser er også årsag til den mulighed for værdiforringelse af bestemte erhvervede kvalifikationer, som vi allerede har vist, og er samtidig med til at udvikle nye kvalifikationskrav til arbejderne.

Vi vender nu tilbage til spørgsmålet om lønarbejderens stilling over for kapitalen på grundlag af den industrielle reservearme: Dens eksistens betyder, at kapitalen hele tiden indtager en monopolstilling over for arbejderne, i den betydning af monopolet som Marx udvikler ud fra konkurrencen som et alment forhold. Dette monopol er for det første formidlet af kapitalens ejendom til produktionsmidlerne, for det andet af den særlige brugsværdikarakter, som varen arbejdskraft har, samtidig med at målet for varesalget er et andet end for kapitalen, nemlig behovstilfredsstillelsen:

»Den momentant svageste side i konkurrencen er samtidig den, hvori den enkelte fungerer uafhængigt af alle sine konkurrenter og ofte imod dem og netop derigennem åbenbarer den gensidige afhængighed, mens den stærkeste side til stadighed optræder som en mere eller mindre sluttet enhed over for modparten. Hvis efterspørgslen efter disse bestemte slags varer er større end udbuddet, så overbyder - inden for visse grænser - den ene køber den anden, og fordyrer således varen for alle udover markedsværdien, mens sælgerne på den anden side forsøger at sælge til en høj markedspris. Er tilførslen omvendt større end efterspørgslen, så begynder en at slå ned på prisen og de andre må følge efter ... Den fælles side interesserer kun den enkelte, for så vidt han kan vinde ved det... Er den ene side ovenpå, så vinder alle, der tilhører den; det er, som om de gør et fælles monopol gældende.«³⁵

I denne betydning skaffer produktionen af den industrielle reservearme i dens forskellige former kapitalen en monopolistisk stilling over for arbejderne. Men denne monopolistiske stilling driver arbejderne ind i en konkurrence *imod hinanden*, hvor de totalt set forringer deres situation, altså hverken vinder noget over for hinanden eller over for kapitalen. Intensiteten i deres indbyrdes konkurrence er absolut afhængig af trykket fra overbefolkningen.³⁶ Dertil kommer kapitalens herredømme over anvendelsen af arbejdet i produktionsprocessen, såvel som dens mulighed for at erstatte arbejde med maskineri:

»Kapitalen er koncentreret samfundsmæssig magt, mens arbejderne kun disponerer over sin arbejdskraft.«³⁷

»Kontrakten mellem kapital og arbejde kan derfor aldrig bero på retfærdige betingelser; ikke engang i den betydning, som retfærdighed har i et samfund, der konfronterer ejendommen til de materielle midler til livets opretholdelse med den levende produktivkraft arbejde. Den eneste samfundsmæssige magt, arbejderne har, er deres antal, og dog brydes magten af uenighed. Arbejdernes uenighed skabes og vedligeholdes af deres *uundgåelige konkurrence med hinanden* ... Fagforeningernes funktion er ikke kun retmæssig, den er nødvendig...«³⁸, »I England er koalitionerne autoriseret gennem en parlamentsbeslutning, og det var det økonomiske system, som tvang parlamentet til at forkynde denne autorisation af lovgivningens vej.«³⁹

35. Marx: Das Kapital, bind 3, MEW 25, s. 203 f. (da.udg.: s. 251f.).

36. Sml. Marx: Das Kapital bind 1. MEW 23, s. 669 (da. udg.: s. 901).

37. Marx/Engels: Über die Gewerkschaften, op. cit., s. 216 (fra: Marx: Instruktionen für die Delegierten des Provisorischen Zentralrats zu den einzelnen Fragen, MEW 16, s. 196).

38. Ibid. (fra: MEW 16, s. 196f.).

39. Ibid., s. 67 (fra: Marx, Das Elend der Philosophie, MEW 4, s. 178 (da. udg.: Filosofiens Elendighed, Paludan 1973 s. 118)).

At arbejderne som individer ikke kan konkurrere med kapitalen, er i mellemtiden også blevet anerkendt i den borgerlige videnskaber. Der hedder det:

»Udbudssiden på arbejdsmarkedet er ofte kendetegnet ved særlige forhold, som almindeligvis ikke kan optræde ved udbud af produkter. Kan den enkelte arbejder ikke øve indflydelse på sin arbejds løn p.g.a. den særlige markedssituation, så vil han alligevel være nødt til at udbyde sin arbejdskraft, selvom lønstørrelsen forekommer ham at være utilfredsstillende. I modsætning til de andre varer, hvis produktion bliver indskrænket, når priserne er meget lave, så ligger den menneskelige arbejdskraft og arbejderen under for udbudstvang ... Denne rigiditet i udbuddet, som længe har forhindret lønforhøjelser, kan forklare, at arbejderne bestræber sig på at forbedre deres udbudssituation gennem en monopolistisk samling af deres udbud for at kunne sætte højere lønninger igennem.«⁴⁰

Det interessante ved den citerede forfatter er først og fremmest den efterfølgende inkonsekvens: Efter at han nemlig har vist, at arbejderne for overhovedet at kunne konkurrere må slutte sig sammen, så hævder han i det følgende, at kapitalisterne nu på deres side måtte danne monopol over for fagforeningernes monopol for ikke at sakke bagud.^{40a}

2.5. Nogle bemærkninger til kvalifikationsproblemet. Kvalifikation som et middel i arbejderens konkurrence med kapitalen

Hvilke muligheder er der nu for arbejderen, når han giver sin arbejdskraft en specifik kvalifikation for at kunne konkurrere med kapitalen? Drejer det sig ikke her om næsten den samme mulighed, som kapitalisten har, når han f.eks. producerer biler, fordi der ikke længere er efterspørgsel efter symaskiner? Er arbejderen måske ikke her i den samme konkurrenceposition som kapitalisterne indbyrdes?

Ganske vist kan arbejderens dygtighed, hans frihed som konkurrerende varesælger, vise sig i at han giver sin arbejdskraft en specifik og særlig efterspurgt kvalifikation. Varen arbejdskrafts brugsværdi for kapitalen, at producere merværdi, er nemlig samtidig bundet til specifikke funktioner, som - idet produktionsprocessen opfattes som arbejdsproces, som konkret nyttigt arbejde til produktion af konkret nyttige brugsværdier - kan omfatte særlige kvalifikationer. Vi har dog her allerede set en grænse i den kendsgerning, at kapitalen har en tendens til at forenkle og nivellere arbejdet og til ikke at anvende særlig kvalificeret arbejdskraft i masseålestok i produktionen.

»Arbejdet bliver forenklet. Dets produktionsomkostninger bliver mindre. Det bliver billigere, konkurrencen mellem arbejderne bliver større.«⁴¹

40. Th. Wessels: Einführung in die Volkswirtschaftslehre, i: Handbuch der Wirtschaftswissenschaften, bd. II, s. 215, Köln/Opladen 1966. M.h.t. fagforeningsorganisationen er problemet videre udviklet i: Redaktionskollektiv Gewerkschaften; Bedingungen... op.cit.

40a. Sml. Th. Wessels, op.cit.

41. Marx/Engels: Über die Gewerkschaften, op.cit., s. 76 (fra: Marx, Der Arbeitslohn, MEW 6, s. 540).

Ved at erhverve sig en særlig kvalifikation kan den enkelte arbejder dog alligevel opnå fordele, dvs. konkurrere med andre arbejdere og med kapitalen til sin egen fordel. Den kendsgerning, at produktionsprocessen også kræver særligt kvalificeret arbejde og at efterspørgslen efter dette svinger og kan være større end udbuddet skaber her et afgørende spillerum for arbejderens som et konkurrerende individ. Men denne særlige kvalifikation forhindrer dog ikke, at hans vare kun har brugsværdi for kapitalen så længe, som den samtidig producerer værdi. Den særlige kvalifikation forhindrer altså ikke, at den enkelte arbejder - heller ikke den særligt kvalificerede - er udsat for den skæbne, som er almindelig for arbejderklassen. For det første gør dette sig gældende ved, at hans særlige brugsværdi dequalificeres, når hans særlige kvalifikation ikke længere bruges af kapitalen så han ikke længere kan realisere dens værdi. For det andet gør denne almindelige skæbne sig gældende i perioder i kapitalens krisefyldte udvikling.⁴²

Den borgerlige økonomis forestillinger om, at arbejderne *tilsammen* kan forbedre deres situation gennem højere uddannelse, som er afledt af fænomenet højere løn ved bedre uddannelse, kritiseres af Marx på flg. måde:

»Forslag til hjælp: den alsidige industrielle uddannelse ... Den egentlige betydning, som uddannelsen har hos de filantropiske økonomer er følgende: enhver arbejder skal lære så mange arbejds-grene at kende som muligt, så han så nemt som muligt kan finde et andet arbejde, når han bliver smidt ud af en gren p.g.a. anvendelse af nye maskiner eller ved en ændret arbejdsdeling. Forudsat dette er muligt: Følgen af det ville være, at når der var overskud af arbejdskraft i en arbejds-gren, ville dette overskud straks opstå også i alle andre grene og endnu mere end tidligere ville en sænkning af lønnen i en gren umiddelbart føre en almindelig lønsenkning med sig. Idet den moderne industri overalt forenkler arbejdet meget og gør det nemt at lære, vil en lønstigning i en industrigren straks fremkalde en tilstrømning af arbejdere til denne industrigren, og lønsenkningen vil mere el. mindre umiddelbart antage en almen karakter.«⁴³

Det vil altså sige, at konkurrencen blandt arbejderne vokser i samme takt som den produktive kapital vokser, fordi arbejdsdelingen forenkles og enhver arbejds-gren er tilgængelig for alle.⁴⁴ (I denne sammenhæng kunne man endnu engang diskutere a) Cella/Manghi's fremstilling af den historiske pagt mellem arbejde og kapital, b) de aktuelle forestillinger om, at arbejderens situation lader sig forbedre gennem en bedre uddannelse, der forøger arbejderens mobilitet gennem indlæring af procesafhængige kvalifikationer.

42. I denne sammenhæng finder konkurrence sted mellem arbejderne om højst mulig arbejdspris. For det første forsøget på at stige op i de kvalificerede arbejderes lag, for det andet forsøg fra de kvalificerede arbejderlags side på at slutte sig sammen imod dem, der vil stige op, det vil sige som også er konkurrenter, altså forsøg på at danne særlige organisationer, for på den ene side at kunne konkurrere med kapitalen, men på den anden side også for at kunne konkurrere med de andre arbejdere. Det er baseret på en forestilling om, at en formindskelse af konkurrencen blandt arbejderne (begrænsning af tilgangen til et arbejderlag) på lang sigt vil gøre en konkurrence med kapitalen mulig.

43. Marx/Engels: Über die Gewerkschaften, op.cit., s. 82. (fra: Marx: Der Arbeitslohn, MEW 6, s. 545f.).

44. Sml. Ibid., s. 84.

Den marx'ske opfattelse af sådanne teser kan samles i, at gennem sådanne »forbedrede« kvalifikationer forbedres arbejdernes situation - taget under et - ikke, fordi den forøgede mobilitet kan bruges af kapitalen som et middel til lønsenkning).

2.6 »Det er overhovedet kun blevet vist, at arbejdsløn eller pris på arbejdet er et irrationelt udtryk for arbejdskraftens værdi eller pris; og de bestemte samfundsmæssige betingelser, hvorunder arbejdskraften forbruges, har ikke noget at gøre med arbejdet som almene produktionsagenter.«⁴⁵

Arbejderen sælger sin arbejdskraft. Denne er hans specifikke vare, som han bringer til markedet. Men lønnen fremtræder ikke som arbejdskraftens pris, men som pris på arbejdet. Her er der en forskel i forhold til andre varer. Hvis varebesidderen f.eks. sælger en maskine, så bliver der talt om maskinens pris, hvorimod man for arbejderens vedkommende taler om *arbejdets* pris, hvor han dog sælger sin *arbejdskraft*. Denne særegenhed må udledes af den særlige karakter, som ligger i forholdet mellem varen arbejdskrafts brugsværdi og bytteværdi.

»Denne specifikke vare arbejdskrafts særegne natur medfører, at dens brugsværdi ved afslutningen af kontrakten mellem køber og sælger endnu ikke virkelig er gået over i køberens hånd... Salget af kraften og dens virkelige funktion d.v.s. dens eksistens som brugsværdi, falder derfor tidsmæssigt fra hinanden. Arbejdskraften er solgt, selvom den først bliver betalt bagefter.«⁴⁶

Mens varebesiddernes økonomiske forhold i et normalt bytte begynder og slutter med købet og salget, gælder dette ikke for køb og salg af varen arbejdskraft. »Her kommer omvendt brugsværdien af det, som er byttet med pengene, til syne som et særligt økonomisk forhold, og den bestemte anvendelse af det, som er byttet med pengene udgør begge processers ultimative mål.«⁴⁷ Når forbruget af den købte vare altså er en sag, som normalt ikke mere angår sælgeren af varen, så gælder dette *ikke* i bytteakten mellem kapital og arbejde. Dette forhold forsøger man i den borgerlige løn teori hyppigt at begribe ved at tale om »leje af arbejdet«. Varen arbejdskrafts brugsværdi ligger i kraftudøvelsen, *arbejderens arbejde*, altså hans arbejdsydelse i produktionsprocessen. Da han er involveret i produktionsprocessen, ser det i prisen for den solgte vare arbejdskraft ud, som om det ikke er den, der er

45. Marx: Das Kapital, bind 3, MEW 25, s. 831 (da.udg.: s. 1059). Her skal iøvrigt henvises til, at de grundigste afhandlinger om lønfetich-problemet findes hos PKA: Materialien..., op.cit., s. 22-68. For hele sammenhængens skyld skitseres problemet endnu engang kort.

46. Marx: Das Kapital bind 1, MEW 23, s. 188 (da.udg.: s. 290).

47. Marx: Grundsnse, op.cit., s. 185f., (da.udg. s. 173) sml. også ibid., s. 193 (da.udg. s. 179).

betalt, men at det er selve arbejdet, den enkelte arbejders arbejdsydelse, der er betalt.⁴⁸

At arbejderen yder mere arbejde, end det der er nødvendigt til hans egen reproduktion, skjules af, at arbejdskraftens værdi henholdsvis pris fremtræder som arbejdets pris. *Lønnen som »arbejdets pris« lader alt arbejde fremtræde som betalt arbejde.* Denne fordrejede fremtrædelsesform understøttes af den kendsgerning, at arbejderen i bytteakten træder over for kapitalisten som individ, mens selve arbejdsprocessen organiseres samfundsmæssigt af kapitalen; arbejdsproduktet er altså et resultat af den samfundsmæssige arbejdsproces og ikke af den individuelle, samtidig med at denne samfundsmæssighed træder over for arbejderens arbejde som kapital.

»Som koopererende, som led i en virksom organisme, er de selv kun en særlig eksistensmåde for kapitalen. Den produktivkraft, som arbejderne udvikler samfundsmæssigt, er derfor kapitalens produktivkraft... fremtræder som en produktivkraft, som kapitalen besidder fra naturen.«⁴⁹ »Formerne for det samfundsmæssigt udviklede arbejde - Kooperation, arbejdsdeling, det samfundsmæssige arbejde, som er organiseret med maskineriet som materiel basis - fremstår som kapitalens udviklingsformer, som kapitalens produktivkræfter, og ikke som det, de i virkeligheden er, som potenser i den samfundsmæssige arbejdsproces.«⁵⁰

Arbejdskraftens specifikke karakter som værdiskabende potens forsvinder. Arbejdet relaterer sig

»som sådan i sin simple bestemtthed som formålsbestemt produktiv virksomhed til produktionsmidlerne, ikke i deres samfundsmæssige formbestemmelse, men i deres stofflige substans, som arbejdsmateriale og arbejdsmidler, der ligeledes kun er indbyrdes forskellige i stofflig henseende, som brugsværdier, jorden som uproduceret arbejdsmiddel, de øvrige som producerede arbejdsmidler. Hvis arbejdet altså er sammenfaldende med lønarbejde, så falder den bestemte samfundsmæssige form, som arbejdsbetingelserne står over for lønarbejdet i, også sammen med deres stofflige eksistens. Så er arbejdsmidlerne som sådanne kapital, og jorden som sådan er jordejendom.«⁵¹

De yderligere trin i denne »mystifikation« som er en forudsætning for denne fremtrædelse, udvikles ikke her. (Forvandling af merværdien til profit, deling af profitten i driftsherreevinst og rente, driftsherreevinstens fremtrædelse som løn til kapitalisten, forvandling af merprofit til grundrente.)⁵² Det at brugsværdien af varen arbejdskraft først virkelig overgår i køberens hænder med arbejdskraftens funktion i produktionsprocessen, får lønnen til at fremtræde som arbejdets pris, og dette danner igen et grundlag for at arbejde

48. »På det borgerlige samfunds overflade fremtræder arbejderens løn som arbejdets pris, et bestemt kvantum penge, som bliver betalt for et bestemt kvantum arbejde.« Marx: Das Kapital, bind 1, MEW 23 s. 557 (da.udg.: s. 756). Den indre modsigelse i denne kategori beskriver Marx på flg. måde: »For at blive solgt på markedet som vare, måtte arbejdet i hvert fald eksistere før det kunne blive solgt. Men kunne arbejderen give det en selvstændig eksistens, ville han sælge en vare og ikke arbejde.« (Ibid., s. 558) (da.udg.: s. 757f.)

49. Ibid., s. 352f. (da.udg.: s. 495f.).

50. Projekt Klassenanalyse, Materialien..., op.cit., s. 228.

51. Marx, Das Kapital, bind 3, MEW 25, s. 833 (da.udg.: s. 1062).

52. Sml. denne sammenhæng nærmere med: Projekt Klassenanalyse, Materialien..., op.cit.

som en naturkraft ved siden af naturkræfterne jord og kapital fremtræder som produktionsagent, og relationernes samfundsmæssige formbestemthed forsvinder.

Dermed er vi imidlertid nået frem til det område, som Marx betegner som det borgerlige samfunds overflade. Det borgerlige samfunds overflade viser ikke blot varekøber og varesælger som forskelsløse, men bytteagenternes skikkelse er videreudviklet og differentieret efter bestemte varesorter og efter de tilsvarende indkomstkilder og indkomstarter, (løn, profit, kapitalistløn, rente og jordrente). På overfladen bliver det på denne fordrejede måde synligt at varebyttets forudsætninger, nemlig privatejendommen, har forskellig karakter. Forskellene fremtræder som stofflige forskelle mellem de forskellige produktionsagenter: ejere af arbejde, kapital og jord. Fordelingen af de naturlige produktionsagenter på forskellige samfundsklasser (altså adskillelsen mellem arbejdet og betingelserne for dets virkeliggørelse) ses ikke længere som en specifik samfundsmæssig form, men fremtræder selv som et naturforhold. I et nyere kompendium i nationaløkonomi hedder det:

»... alle goder (varer og tjenesteydelser) produceres ganske overvejende i virksomhederne af de kombinerede ydelser fra de tre produktionsfaktorer arbejde, jord og kapital...Ejerne af produktionsfaktorerne får en indkomst for deres ydelser, der kan betegnes som løn, grundrente og gevinst. Ved salget af goderne opstår en salgssum. Er denne større end faktorindkomsten, så opstår der en gevinst, der tilfalder arbejdsgiveren.«⁵³

Det borgerlige samfunds udviklede fremtrædelsesformer viser altså ikke kun varesalg, men massen af varer er igen opdelt: i »alle goder (varer og tjenesteydelser)« på den ene side, og salget af produktionsfaktorerne arbejde, jord og kapital (faktormarkeder) på den anden side. På faktormarkederne træder arbejdere jordbesiddere og kapitalister op over for hinanden som indkomstmodtagere, der så kombineres af arbejdsgiveren som produktionsfaktorer, hvorved de specifikke indkomstarter synes at udspringe af den specifikke naturskikkelse, som deres bidrag til produktionsprocessen har.

»Den rentebærende kapital personificeres i moneyed capitalist, den industrielle i industrial capitalist, den jordrentebærende kapital i landlord som ejer af jorden og endelig arbejdet i lønarbejderen. Som disse faste skikkelser, personificeret i selvstændige personligheder, der oven i købet fremtræder som blotte repræsentanter for personificerede ting, træder de ind i konkurrencen og den virkelige produktionsproces. Konkurrencen forudsætter denne yderliggørelse. For så vidt den indre sammenhæng sætter sig igennem i denne bevægelse fremtræder den som en mystisk lov.«⁵⁴

I konkurrencen træder kapitalister og arbejdere over for hinanden som indkomstmodtagere, der forsøger at udnytte deres særlige indkomstkilder så gunstigt som muligt, for arbejderens vedkommende altså hans arbejde. Som ejere af specifikke varesorter, der i lige høj grad er nødvendige for produktions-

53. Erwin Scheele: Theorie der Einkommensverteilung, i: Kompendium der Volkswirtschaftslehre, bind 1, udg.: Ehrlicher o.a., Göttingen 1969, s. 300 f.

54. Marx, Theorien über den Mehrwert, bind 3, MEW 26, 3 s. 504 f.

processen, for »goderne«, står vareejerne over for hinanden som konkurrenter og ved at udnytte deres privatejendom forsøger de at forfølge deres særlige interesser formidlet af varecirkulationen og produktionen. Flatow og Huisken sammenfatter denne sammenhæng på følgende måde:

»Når... den optimale anvendelsesmåde af denne ejendom, der er overladt til den subjektive viljen og kunnen, kommer til at gælde som grundlag for et større eller mindre revenukvantum. Og denne relation mellem subjekt og dets privatejendom - nemlig på basis af fri rådighed over egne revenukilder at kunne vælge mellem forskellige muligheder for deres optimale udnyttelse - konstituerer samtidig kategorien *interesse*, som er et resultat af den logiske mulighed for at skelne mellem karaktermaske og subjekt. Som karaktermaske er produktionsagenterne personifikationer af almene økonomiske lovmæssigheder, der sætter sig igennem bag deres ryg, dvs. uden at de er bevidste derom. Som subjekter, der må føle sig frie for så vidt som de kan råde over deres private ejendom, har de interesser, der udelukkende angår optimal udnyttelse af egen ejendom med henblik på højere revenuudvinding.«⁵⁵

2.7 Fri konkurrence og klasseforhold

Idet arbejdskraften bliver til en vare, udvikles altså arbejderens skikkelse på det borgerlige samfunds overflade som revenukildebesidder og -sælger, en form, hvori arbejderens ejendomsløshed igen fremtræder tilsløret. Hans eksistens som individ med visse behov udtrykker sig i nødvendigheden af, at han må opretholde sin revenukilde, dvs. sin arbejdskraft og så gunstigt som muligt udnytte denne kilde. Vi har imidlertid set, at de specifikke modsigelser, som optræder i arbejderens erfaringsfelt, kun kan afdækkes, hvis det bliver undersøgt, hvad det betyder, at arbejdskraften handles som en vare. Varens form, dens værdiform såvel som prisformen, som et samfundsmæssigt adækvat udtryk for en produktionsmåde, der ikke bevidst planlægger sin arbejdsdelte samfundsmæssige produktion, er ganske vist en adækvat bevægelsesform for kapitalen, men ikke for arbejderen. Thi konkurrencen forudsætter i sin fulde udfoldelse af alle muligheder, at vareproducenterne har mulighed for at producere varer med forskellig brugsværdi, og at de har mulighed for at forandre de betingelser, hvorunder de producerer. Men dette gælder kun for den udviklede kapital, det gælder ikke engang for vareproducenterne i den førkapitalistiske produktionsmåde, og det gælder heller ikke for arbejderen. For ham er konkurrencen en bevægelsesform, som han er påtvunget, men en bevægelsesform, der er inadækvat for hans behov (som sagt med periodevise undtagelser, hvor trykket fra den industrielle reservearme forsvinder, og det forekommer arbejderen, at han kan konkurrere med kapitalen). Konkurrencen må altså egentlig sættes som *kapitalens begreb*. Det er den adækvate bevægelsesform for kapitalen:

55. Flatow/Huisken, Zum Problem der Ableitung.... op.cit., s. 106 (da.udg.: KURASJE 10, s. 9).

»Den frie konkurrence er kapitalens relation til sig selv som en anden kapital, dvs. kapitalens reelle forholden sig som kapital ... den på kapitalen baserede produktion sætter sig kun i sine adækvate former, såfremt og for så vidt som den frie konkurrence udvikler sig. ... Den gensidige tvang, som kapitalerne i konkurrencen udøver på hinanden, på arbejdet etc. (arbejdernes indbyrdes konkurrence er kun en anden form for kapitalernes konkurrence), er den frie og samtidig reale udvikling af rigdommen som kapital ... Men den frie konkurrence er den adækvate form for kapitalens produktive proces.«⁵⁶

Men når nu konkurrencen, i hvilken den enkelte fremtræder som sin egen frie herre, godt nok er kapitalens adækvate bevægelsesform, men ikke arbejderens, så er kapitalister og arbejdere også forskellige som personer og som klassemedlemmer. Thi når arbejderen formelt er forudsat som et frit subjekt i konkurrencen, selvom hans frihed og subjektivitet, hans eksistens som konkurrerende individ dog på forhånd står i modsætning til hans eksistens som individ med visse behov, så peger denne modsætning på nødvendigheden af, at arbejderne organiserer sig som klasse mod kapitalen. Når konkurrencen er den form, hvori kapitalen udvikler sig, så er den for arbejderne den form, i hvilken de udleverer sig som rene udbytningsobjekter. Kun ved at forene sig, dvs. kun ved at ophæve deres indbyrdes konkurrence, kan de overhovedet optræde som konkurrenter med kapitalen og ved hjælp af organiseringen sætte værdilovens gyldighed igennem for deres vare. Men hermed er det også åbenlyst, at det ville være forkert, udelukkende at ville udvikle arbejdernes bevidsthed på basis af de af Marx udviklede former for tilsløring af de virkelige forhold i konkurrencen. De modsigelser, som arbejderne er sat i, og i hvilke de forholder sig som konkurrerende privatejere og varebesiddere, selvom de i virkeligheden netop er ejendomsløse, er selv et afgørende indhold i erfaringen og bevirker som sådant, at de samfundsmæssige relationers fetichskikkelse og dermed samtidig arbejdernes indbyrdes konkurrenceforhold bliver antastet. Ud fra dette må også enhver teori, der går ud fra, at klassebevidsthed kun kan tilføres arbejderklassen udefra, afvises som forkert.

Som produktionsagenter fremtræder arbejde og kapital som værende i lige grad produktive. Men selve det forhold, at arbejdskraften fremtræder som en vare, en vare der ikke bevæger sig løsrevet fra sin besidder og sælger, og at arbejderen selv er et samfundsmæssigt individ, som intet andet har at faldbyde end sin vare arbejdskraft, har som *sin* forudsætning klasseforholdet, dvs. producenternes adskillelse fra deres produktions- og subsistensmidler, og disses koncentration og personifikation overfor dem som kapital. Klasseforholdet er en forudsætning for cirkulationsakten, og kapitalens herredømme over produktionsprocessen, og over brugen af varen arbejdskraft, som han har købt, er blot en fortsættelse af det, som allerede var til stede i bytteakten, nemlig modstillingen mellem besiddere af produktionsmidler og blotte ejere af arbejdskraft. I produktionsprocessen fremkommer altså kun det, som allerede tjener som grundlag for cirkulationsprocessen, nemlig at kapital og arbejde kun formelt

56. Marx, Grundrisse, op. cit., s. 543 f. (da. udg.: s. 501).

er ligeberettigede, men i virkeligheden står i et klasseforhold til hinanden, der som klasseforhold implicerer herredømme- og tvangsforhold, hvis indhold er tilegnelsen af ubetalt arbejde. Men fordi disse forhold formidles af bytteakten mellem tilsyneladende lige og frie varesælgere er herredømmeforholdet i produktionsprocessen samtidig ikke selv umiddelbart synligt som et politisk, samfundsmæssigt bestemt forhold. Dets samfundsmæssige bestemmelser træder bag om den naturlige form, i hvilken samvirket mellem lønarbejde og kapital som naturlige produktionsagenter fremtræder. Så længe kapitalen overhovedet fremtræder som arbejdsbetingelsernes naturlige form over for arbejdet, fremtræder også kapitalisternes herredømme over anvendelsen af arbejdskraften på virksomheden for arbejderne som arbejdsbetingelsernes personificering over for arbejdet, som tingslig nødvendighed. Det ændrer ganske vist ikke noget ved, at de vil erfare dette herredømme som et undertrykkelsesforhold, der står i modsætning til skindet af frihed og lighed i cirkulationen. Dette herredømmeforhold tydeliggøres endnu mere af, at arbejderens i sin reproduktion som individ med visse behov er afhængig af, at kapitalen køber hans vare, samt af kapitalistens henholdsvis kapitalistklassens mulighed for dels at adskille arbejderne fra deres subsistensmidler, dels at anvende maskineriet som et konkurrencemiddel imod dem, dels at sætte trykket fra overbefolkningen ind som et tryk på lønnen. Alt dette er blot et tydeligt udtryk for arbejderens manglende mulighed for som individ at konkurrere med kapitalen. Arbejderens bevidsthed er altså modsigelsesfuldt bestemt. Det drejer sig i denne forbindelse ikke kun om et bevidsthedsspørgsmål: den erfaring, at de kun sammen og organiseret kan konkurrere med kapitalen, den kendsgerning, at bevidstheden er knyttet umiddelbart sammen med eksistensen, således at bevidsthed og organisation af modstanden, dvs. bevidsthed og samfundsmæssig praksis, indgår i hinanden, *dette* forbyder at man reducerer spørgsmålet om klasseerkendelse til et rent erkendelses- dvs. bevidsthedsspørgsmål. Det er et historisk spørgsmål i hvilket omfang erkendelsen af eksistensen som klasse og ikke som enkeltvis konkurrerende varesælgere over for kapitalen udvikler sig formidlet af nødvendigheden af den fælles modstand. Men samtidig må det fastholdes, at konkurrencens skin allerede bliver antastet gennem den økonomiske tvang til samfundsmæssig *forening* af arbejderne.

2.8 Arbejdets pris som en produktionskategori og kapitalens herredømme over arbejdet

Men der mangler endnu et vigtigt moment som skal udvikles i det følgende. Hvis en vare fuldstændigt går over i køberens hånd ved salget og dermed løsriveres fra varesælgeren, så er prisen entydigt bestemt som en byttekategori i cirkulationen. Sådan er det ikke med arbejderens løn. Lønnen som arbejdets pris er en kategori for byttet, men *også* for forbruget af varen arbejdskraft i produktionsprocessen. Idet selve arbejdet bliver betalt bagefter, idet betalingen

af det fremstår som aftalt i forhold til brugen i produktionsprocessen - pris på arbejdsydelsen - og idet denne produktionsproces samtidig er stedet for kapitalens herredømme, så kan der i lønnen indgå momenter af dette herredømme, ja selve lønnen bliver et væsentligt formidlingsinstrument for dette herredømme.

»Det fabriksreglement, hvori kapitalen civilretsligt og selvherligt formulerer sit enevælde over sine arbejdere, uden den af borgerskabet ellers så afholdte deling af magten og uden det endnu mere afholdte repræsentative system, er kun den kapitalistiske karikatur af arbejdsprocessens samfundsmæssige regulering, som bliver nødvendig med Kooperation i udvidet målestok og anvendelsen af fælles arbejdsmidler, nemlig maskineriet. I stedet for slavedriverens pisk får man opsynsmændens anmærkningsbog. Al straf fordeler sig på naturlig vis i pengebøder og lønfradrag...«⁵⁷

Da arbejdsprocessens samfundsmæssighed træder over for arbejderne som fremmed ejendom; - de ejer hverken produktionsmidler eller produkt, Kooperationen som den samfundsmæssige side ved deres arbejde er kapitalens sag, og maskineriet træder over for dem som en fjendtlig magt, for hvem de er objekter, - så ligger der allerede i denne formbestemmelse grundlaget for, at produktionsprocessen ikke interesserer arbejderne som konkret arbejdsproces. Han sælger kun sin arbejdskraft for sin reproduktions skyld og fordi han ikke har andet at sælge. Kun *lønnens højde* interesserer ham. Hans interesse i produktionsprocessen er begrænset til at finde produktionsbetingelser, der ikke ødelægger hans reventkilde, arbejdskraften, eller som muliggør den bedst mulige opretholdelse af hans indkomstkilde. Da kapitalens drift til at presse mest muligt arbejde ud af arbejderne står i kras modstrid til arbejderens behov, gør disse to forhold det nødvendigt at produktionsprocessen organiseres af kapitalen gennem herredømme og undertrykkelse over for arbejderne. Denne nødvendighed bliver naturligvis forstærket endnu mere af kapitalens bestræbelser på at frisætte arbejdere gennem arbejdsbesparelse, således at arbejderne allerede af disse grunde ikke kan være interesseret i en arbejdsbesparelse.

Hvor entydigt dette forhold indgår i arbejderens bevidsthed, er naturligvis igen afhængigt af, i hvilket omfang ligegyldigheden over for den konkrete produktionsproces bliver påtvunget arbejderne af kapitalen. Det er altså afhængigt af dels omfanget af den plage, som arbejdsmonotonien udgør, og dels erfaringen af, at den konkrete kvalifikation og færdighed, som den enkelte arbejder har udviklet, ikke bruges af kapitalen. Der kan således udmærket godt udvikle sig en identifikation med den konkrete arbejdsplads, når det drejer sig om faglærte arbejdere, såfremt den enkelte arbejder selv har en følelse af, at kapitalisten har brug for hans konkrete arbejde i produktionsprocessen, og for det andet såfremt den konkrete arbejdsproces selv endog fremtræder som virkeliggørelse af arbejderens behov.

Udøvelsen af herredømmet i produktionsprocessen er væsentligst formidlet via lønnen som pris på arbejdet, for lønnen og dens højde er det centrale motiv for arbejderne i forhold til den konkrete produktionsproces. Her har vi punk-

57. Marx, Das Kapital, bind 1, MEW 23, s. 447 (da. udg.: s. 613).

tet hvorigennem kapitalen kan påtvinge arbejderne sine interesser dvs. netop kapitalens interesser i produktionsprocessen. Kapitalens interesser i produktionsprocessen går for det første ud på at tvinge arbejderen til den mest intensive udnyttelse af sin arbejdskraft, og for det andet på at få ham til at omgås de anvendte produktionsmidler med omhyggelighed. At den konkrete arbejdsproces overhovedet fungerer som en koordineret samfundsmæssig arbejdsproces er naturligtvis alt i alt kapitalens interesse. Selve tvangsudøvelsen sker nu ud fra arbejderens interesse for en højst mulig løn. (Alle straffe opløser sig naturligt i pengebøder og lønfradrag.) Straffe og lønfradrag står på den anden side over for belønninger. På den måde vil belønningen blive så meget desto højere, jo mere et heldigt udfald af produktionsprocessen er afhængigt af den enkelte arbejders identifikation med denne, dvs. jo mere arbejderen endnu selv spiller en afgørende rolle i produktionsprocessen og jo mindre han tidligere er disciplineret af trykket fra den industrielle reservearmé. Formidlingen af herredømmet gennem lønhøjden er så meget desto mere nødvendigt, i det omfang en kontinuerlige fungeren af produktionsprocessen er afhængig af enkelte arbejdere, og der ellers kun vanskeligt kan udøves pres på disse.

Bliver eksempelvis arbejdstempoet og forløbet af arbejdsprocessen bestemt af maskineriet, hvormed et heldigt udfald af produktionsprocessen er afhængigt af maskineriet og mindre af arbejderen, så bliver arbejderens underkastelse under kapitalens interesser i produktionsprocessen sat igennem via maskineriet. Er derimod udfaldet af den konkrete produktionsproces afhængigt af den enkelte arbejders selvansvarlige arbejde, så vil kapitalen her være tilbøjelig til at give ekstra belønning. Her kan der i analysen knyttes an til de nyere lønsystemer. F.eks. kunne man spørge om, hvorvidt den høje vurdering af »ansvar« i den analytiske arbejdsvurdering her har et grundlag. Men tilbage til det senere.

For det andet er der heri også indholdt, at kapitalen selv gennem særlige præmier belønner de lønarbejdere der udfører herredømmefunktionen over for de andre arbejdere.

»Prisformen muliggør imidlertid ikke blot kvantitativ uoverensstemmelse mellem værdistørrelse og pris, dvs. mellem værdistørrelsen og dens eget pengeudtryk, men kan rumme en kvalitativ modsigelse, således at prisen ophører med overhovedet at være værdiudtryk. ... Ting, som i og for sig ikke er varer, f.eks. samvittighed, ære, osv., kan af deres besiddere bydes til fals for penge og således få vareform gennem deres pris.«⁵⁸

I dette tilfælde kan lønhøjden (betaling af mesteren) være et umiddelbart bestikelsesmiddel.

Variationen i prisen på arbejdet bliver altså selv et middel, der er nødvendigt og adequat for kapitalen til at gennemsætte den direkte form for herredømme i produktionsprocessen gennem lønbetalings formidlede form, altså ikke blot med umiddelbar magt. Da den enkelte arbejder står lige gyldig over for produktionsprocessen; en lige gyldighed, der er ham påtvunget af kapitalen gennem

58. Ibid., s. 117 (da.udg.: s. 206).

dennes ligestilling over for det levende arbejde, så bliver arbejderens via lønhøjden påtvunget et kooperativt forhold til kapitalen i produktionsprocessen, et forhold, som er nødvendigt for kapitalen, dvs. arbejderens påtvungne interesse i arbejdsprocessen. I lønnen kan der også gives vederlag for, at arbejderens alt i alt beredvilligt følger sig for kapitalens herredømme. Endelig kan der ske en særlig betaling af herredømmefunktionerne, såfremt de overtages af enkelte arbejdere over for de andre arbejdere. At kapitalen her, ved at knytte an til prisen på den enkelte vares arbejdskraft eller til prisen på den enkelte arbejdsydelse, fuldender sin differentiering af lønnen, har selv sin baggrund i, at arbejderens isolation og konkurrence over for hinanden er basis for kapitalens magtopretholdelse. Men man må dog gå ud fra, at organisationen af den *samfundsmæssige* produktionsproces på virksomheden via den individuelle konkurrence i længden må vise sig som modsigelsesfuld for kapitalen.

Arbejdets pris bliver dermed fyldt med momenter, der viser, at forholdet mellem lønarbejde og kapital ikke simpelt hen er et forhold mellem ligestillede produktionsagenter, men et herredømmeforhold. Prisen er netop derfor ikke kun en cirkulationskategori, der i svingningerne omkring værdien alene er bestemt af udbud og efterspørgsel. *Derimod formidler arbejdets pris selv tvangsforholdet.* Dette er ikke kun noget institutionelt, der kommer oveni det økonomiske forhold, som er formidlet over markedet, men det ligger i den økonomiske forbestemmelse af varen arbejdskraft, at dens brugsværdi for kapitalen først får betydning i produktionsprocessen, og kapitalen behersker netop denne produktionsproces. Herredømmeforholdet er selv indbefattet i det økonomiske forhold, og for så vidt er prisen på varen arbejdskraft netop i denne dobbelte bestemmelse et nødvendigt resultat af kapitalforholdet. Desuden er det vigtigt at fastholde at kapitalens herredømme samtidig formidler arbejdsprocessens samfundsmæssighed på fabrikken.

Men vi må endnu engang overveje nærmere hvilke momenter i arbejderens bevidsthed, som løndifferentieringen - som middel til udpresning af arbejde og udøvelse af herredømme - kan knytte an til. Vi var nået frem til, at arbejderens som individuel varesælger kan forøge sin produktivitet i den proces, hvor kapitalen konsumerer den, idet han forøger sin arbejdsydelse; det kan være gennem længere arbejdstid (overtimer) eller gennem et mere intensivt forbrug af sin arbejdskraft. På dette plan kommer også de individuelle forskelle mellem arbejderne ind i billedet (en er kraftigere og mere præstationsdygtig eller mere egnet end en anden, her drejer det sig også om naturforskelle). Nøjagtigt her er der yderligere et spillerum for de enkelte arbejdere i konkurrencen. Eftersom lønnen fremtræder som pris på det ydede arbejde og ikke som en kategori for arbejdskraftens reproduktion, er lønnens størrelse i arbejderens bevidsthed nødvendigvis afhængig af den præsterede arbejdsydelse. Ved siden af den mere intensive eller længere arbejdspræstation er det ligeledes muligt med konkurrence om overtagelse af bedre betalte herredømmefunktioner, om avancement

inden for virksomheden til bedre betalte arbejdspladser, om at få en højere løn gennem kapitalkonform adfærd, eller ved at identificere sig fuldstændigt med den konkrete arbejdsproces. Her kan arbejderne konkurrere individuelt, og selve denne konkurrence bliver igen et middel for kapitalen i dennes herredømme.

Ækvivalensforholdet mellem løn og arbejdsydelse bliver betragtet som »retfærdig løn«. En forudsætning herfor er som sagt, at delingen i betalt og ubetalt arbejde er forsvundet i lønnen som »arbejdets pris«. Betales lønnen i form af tidlø, så virker arbejdernes konkurrence i retning af en forlængelse af arbejdstiden. Ved den særlige lønform stykløn er sammenhængen formidlet på en anden måde:

»Med få undtagelser er der for tidlønnsens vedkommende samme arbejdslø, for de samme funktioner, mens prisen på arbejdstiden for styklønnsens vedkommende måles i et bestemt kvantum produkter, hvorved dag- og ugelønnen varierer med den individuelle forskel mellem arbejderne. Den ene arbejder leverer kun et minimum af produktet i løbet af en bestemt tid, den anden leverer et gennemsnit og den tredje over gennemsnittet. Hvad angår den reelle indkomst forekommer der således her store forskelle alt efter den forskellige dygtighed, styrke, energi, udholdenhed osv. hos den enkelte arbejder. Dette ændrer naturligvis intet ved det almene forhold mellem kapital og lønarbejde. For det første udligner individuelle forskelle sig for virksomheden under et, så den inden for en bestemt arbejdstid leverer gennemsnitsproduktet og den samlede udbetalte løn vil være gennemsnitslønnen for erhvervsgrænen. For det andet sker der ingen forandring i forholdet mellem arbejdslø og merværdi da den enkelte arbejders individuelle løn modsvarer den merværdimasse han individuelt har leveret. Men det større spillerum, som styklønnen giver individualiteten har på den ene side en tendens til at udvikle arbejderens individualitet og dermed hans frihedsfølelse, selvstændighed og selvkontrol og på den anden side arbejderens konkurrence mellem og mod hinanden. Styklønnen har derfor en tendens til at hæve individuelle arbejderløninger over lønnens gennemsnitsniveau samtidig med at dette niveau sænkes. Men hvor en bestemt stykløn havde fæstnet sig gennem lang tids tradition og en forringelse derfor bød på særlige vanskeligheder, har mestrene undtagelsesvis taget tilflugt til at tvangsforvandle den til tidlø.«⁵⁹

Værdiens respektive prisen på varen arbejdskrafts fremtrædelse som arbejdets pris omfatter altså at arbejderens vil kræve en højere løn for en forøget præstation. Får han stykløn, bliver hans præstation målt i antallet af producerede stykker, og han kræver altså højere løn for større styktal. Den større eller mindre præstation, som for arbejderens giver sig udslag i en større eller mindre løn, måler han ved at sammenligne sin individuelle arbejdspræstation og sin individuelle løn med andre arbejderens. Her forholder de enkelte arbejderens sig som konkurrenter over for hinanden. At de kræver højere løn for relativt større arbejdsydelse er imidlertid ikke kun et resultat af lønfetichen, men er begrundet i, at en forøgelse af den ydede arbejdspræstation også betinger større produktionsomkostninger. På den anden side er det tidligere vist at arbejderens handler ud fra en illusion, hvis han tror, at han varigt kan forbedre sin situation ved at forøge sin arbejdspræstation i forhold til de andre arbejderens som konkurrerende varesælgere.⁶⁰ Samtidig må man gå ud fra, at forvandlingen af ar-

59. Ibid., s. 578 f. (da. udg.: s. 781f.).

60. Enhver form for den såkaldte præstationstilbageholdelse indeholder allerede den indsigt, at lønnen ikke ubetinget udgør den retfærdige arbejdspris. (Der eksisterer her en forestilling

bejdskraftens værdi til arbejdslønnens form, dvs. arbejdets pris, - som netop er en fordrejet og indholdsmæssigt modsigelsesfuld fremtrædelse - stiller kapitalisten over for stadigt nye vanskeligheder, når han forsøger at formidle sit herredømme i produktionsprocessen via lønnen som arbejdets pris. Selv om f.eks. styklønnen er en adekvat lønform for kapitalen, fordi herredømmeforholdet skjules af den og fordi arbejderens selv bliver interesseret i at præstere mere arbejde uden umiddelbar tvangsudøvelse og altså bestyrkes som konkurrerende individ, så må på trods af dette denne lønform bestandig vække kapitalens mistænksomhed, fordi han under alle omstændigheder betaler arbejderens hans reproduktionsomkostninger og ikke de varer, som arbejderens har produceret. Desuden fordi kapitalens tendens går i retning af at trykke lønnen og at udnytte rådigheden over varen arbejdskraft i produktionsprocessen og at forøge dens brugsværdi uafhængigt af betalingen. I to henseender sætter styklønnen - men også andre former for præstationslønsystemer - grænser for denne tendens i kapitalen.

For det første kan kapitalen ikke fuldtud tilegne sig arbejderens merydelse, men må overlade en del til arbejderens i form af forhøjet arbejds løn. Dette er f.eks. ikke tilfældet når merydelsen er formidlet af en ren tvangsudøvelse. Ud fra dette må man forklare, hvorledes kapitalen griber til andre konkrete lønformer og forsøger at udvikle disse; nemlig på den ene side ved at forøge »normalpræstationen« gennem »videnskabelige«⁶¹ undersøgelser, på den anden

om, at kapitalen laver snyderi med den retfærdige pris. Det svarer også til det første begreb om udbygning, som det dukker op i den normale bevidsthed). Dertil kommer, at arbejderne erfarer, at de kan forøge antallet af ubeskæftigede gennem deres merydelse. I øvrigt beskriver Taylor dette som en væsentlig grund til præstationstilbageholdelse, som kapitalen skal forsøge at imødegå ved tidtagning etc., især gennem det nøjagtige studium af arbejdsprocessen. Alt i alt bliver arbejderne påtvunget indsigt i, at deres forholdene sig som konkurrerende ikke forbedrer deres situation, men forværrer den. I denne sammenhæng skal også Mosler/Teschners overvejelser citeres: »Uden at ændre noget grundlæggende ved lønnens reproduktionskarakter binder den arbejderens interesse til en forøgelse af hans produktion og giver ham en forestilling om, at han kan forbedre sin tilværelse ved en tilsvarende ansættelse af sine kræfter. Konkurrencen om lønforskellen træder ind imellem de 'dovne' og de 'flittige' arbejdere. Muligheden for at forbedre indkomsten gennem mere intensivt arbejde og det arbejds pres, som præstationslønnen frembringer, får arbejdets gennemsnitsintensitet til at stige. Er intensitetsniveauet først en gang steget, så virker det også tilbage som et pres på de tidlønnede. Nye opmålinger inden for rammerne af de tekniske forandringer - hvad enten det er i form af akkordforringelse i den traditionelle stykløn, eller det er ved ændring af tidsfaktoren eller pengefaktoren indenfor tids- eller stykakkord, fastløn eller præmieløn - afgrænser de mulige lønstigninger og befæster et nyt og forandret forhold mellem løn og præstation, i retning af en forbedret præstationsstandard.« Institut für Socialforschung, Kolloquium: Probleme der Gewerkschaftsforschung, Arbeitsgruppe III: Betriebliche Lohnpolitik, Lohnbildung und Leistungsentlohnung, September 1974, ikke-offentliggjort manus.

61. Hvorfor er 'videnskabelig' her i anførselstegn? Til illustration af dette skal vi igen citere resultaterne fra Institut für Socialforschung, op.cit., s. 35/46: »Bortset fra muligheden for en nøjere planlægning bringer disse metoder den fordel med sig for arbejdsgiveren, at fastsættelse af normalpræstationen, som i REFA-akkorden var et resultat af en lokal forhandling,

side ved at presse akkorderne ned, og endelig ved at indføre nye lønformer: Præmieløn, fast løn, som på den ene side skal tvinge arbejderne til en større arbejdsydelse og på den anden side skal mindske eller helt forhindre at arbejderne får nogen andel i denne merpræstation.

For det andet opstår der konflikter med arbejderne, når det styktal, de har produceret, stiger p.g.a. maskinelle forbedringer, og de så kræver en højere løn for deres forøgede produktivkraft.

For det tredje opstår der - på grund af prisernes svingninger omkring værdierne i overensstemmelse med svingningerne i udbud og efterspørgsel og i overensstemmelse med enkelte arbejderlags forskellige magtposition over for kapitalen (f.eks. på grund af deres særlige stilling i produktionsprocessen) - lønstørrelser og løndifferentieringer som kan stå i modsætning til den relative størrelse af de arbejdspræstationer, som de enkelte arbejdere har ydet. En afdeling værktøjsmagere på en virksomhed kan eksempelvis uafhængigt af arbejdspræstationen forhøje prisen på deres arbejde under trussel om at flytte til en anden kapitalist, hvor denne prisforhøjelse naturligvis beror på udbuds- og efterspørgselsforholdene. Ligeledes kan der opstå konflikter inden for hele virksomheden, fordi arbejderne i en anden afdeling kræver lønforhøjelse net-

bliver unddraget arbejdernes indflydelse; der er ikke længere nogen mulighed for at holde igen eller for at opsamle minutter. At der også her er forudsat en »normalpræstation« tydeliggøres af at det hele tiden bliver forsøgt at sætte Kellinstiderne i en fast relation til REFA-normalpræstationen, hvorved diskussionen bliver kørt på 'omregningsfaktors' størrelse og ikke dens berettigelse.

Præstationsløslærens krav om at gøre en uforanderlig arbejdsintensitet 'normalpræstationen', til grundlaget for præstationsaflønningen (Oberhof: »Normalpræstationens varer til en medfødt forestilling om en middel-præstation.«) og metoden for dens fastsættelse står dog i modsætning til hinanden. Skal den virkelig være et mål for intensiteten og skal enhver eksisterende præstation kunne tilpasses den, så forudsætter det en fuldstændig adskillelse af denne præstation fra styk- eller tidsenheder som målestørrelser for præstationen. Tidtageren kan altid kun sætte de præstationer, han har målt, i relation til et styktal eller en tid, han har vurderet som normal; REFA-modellen kan dog ikke få greb om forandringer i det gennemsnitlige præstationsniveau, en målestok herfor ville være et yderst kompliceret index for arbejdets intensitet, hvor de mangfoldige fysiske og psykiske belastninger måtte indgå. Arbejdsvidenskaberne er dog langt fra et sådant index.

Og ikke uden grund: Thi blev et sådant index, der reelt afspejlede arbejdsintensiteten, lagt til grund for lønfastsættelsen, så lod begge poler - løn og præstation - sig eksakt definere; en forandring af en af siderne uden den anden - en proces, som størstedelen af de konkrete konflikter drejer sig om - ville ikke være mulig; så ville der opstå en helt anderledes modvægt imod intensiveringsstrategien. Således er tidsakkorden et modsigelsesfuldt system... Den skal tage en gennemsnitlig intensitet for givet og kun måle enkeltpræstationerne omkring denne, men har samtidig det sigte at forhøje denne gennemsnitsintensitet. Den kan ikke opfylde påstanden om proportionalitet mellem løn og præstation, selvom netop denne påstand er dens basis. Ud fra denne modsigelse kan man forklare - og dette understøttes af en periode, hvor arbejderne har stået stærkere og stærkere i forhandlingerne - den udhuling af tidsakkorderne, hvis målestørrelser mere eller mindre er blevet til forhandlings- og kampobjekt.«

op p.g.a. den kendsgerning, at prisen fremtræder som prisen på arbejdspræstationen.⁶²

Det er en kendsgerning, at arbejdskræfternes reale pris svinger omkring værdien (naturligvis under forudsætning af at arbejderne er fagforeningsmæssigt organiseret), fordi arbejdskraften er en vare og den dermed er underlagt værdi- og prisdannelsens love, samt at der kan opnås en højere pris, når der er knaphed på arbejdskraft med bestemte kvalifikationer. Denne kendsgerning bevirker i dette tilfælde - formidlet af lønnens fremtrædelsesform som arbejdspræstationens pris - at arbejderne på en hel virksomhed alt i alt kan forbedre deres situation over for kapitalen. Her danner lønfetichen selv grundlaget for arbejderens modstand mod kapitalen, for tilkæmpelsen af en højere pris for deres vare arbejdskraft. Kapitalen vil ifølge sin egen fornuft forsøge at sætte prisen på arbejdet ned igen, hvorved den kommer i fare for selv at stille spørgsmålstegn ved lønfetichen. Dette er grundlaget for udviklingen af de mest forskellige og udviklede former for lønsystemer, som dog alle skal opretholde fiktionen om, at arbejdsydelsen bliver betalt uden at den i virkeligheden bliver det. Desuden må vi fastholde, at kapitalen netop i højkonjunkturfaser i særlig grad er nødt til at fremstille sit herredømme som et formidlet og ikke et umiddelbart forhold, dvs. at kapitalen er henvist til arbejderens selvunderkastelse under den, formidlet af »følelsen af en retfærdig arbejds løn«.

Vi skal endnu engang forsøge at gøre det tydeligt, hvordan de forskellige momenter som er udviklet foran virker: I Frankfurter-studiet om »Aspekter ved virksomhedernes lønpolitik« bliver der for 60'ernes vedkommende slået følgende fast: Der finder »en forandring af den traditionelle akkord« sted. »I den forbindelse skal for det første arbejderens og bedrifsrådets indflydelse på tidtagningen brydes og for det andet skal det forhindres, at akkordarbejderne i tider med prosperitet selvstændigt tilpasser deres lønninger til de nye markedsbetingelser.« Ganske vist foreligger der ingen nøjagtige oplysninger, men det stigende antal kurser i metodestudier tyder på en forøget anvendelse af disse metoder. Processen kan forklares ved, at den kontinuerlige rationaliseringsproces »skaber luft« i tidtagningen. Som regel håndterer arbejderne dette med forsigtighed. Men når der er knaphed på arbejds kræfter kan de tillade sig at sætte akkorden i vejret uden at tidtageren kommer. Fastlønsystem, analytisk

62. Først og fremmest er den enkelte arbejdsgiver ved nyansættelser tvunget til at tage hensyn til arbejdsmarkedsforholdene. Derved bliver virksomhedens lønstruktur forandret på enkelte punkter i forhold til den traditionelle struktur. Det samme sker, når arbejdsgiveren vil forhindre afvandring af enkelte arbejds kræfter ved at lægge noget til lønnen. Den større gennemsigthed omkring arbejderlønningerne til forskel fra funktionærlønningerne udbreder de punktuelle lønforhøjelser til en generel forventning om lønforhøjelse i hele arbejdsstyrken. Der udvikler sig et generelt krav om at genetablere de gamle lønrelationer gennem en tilpasning af de øvrige lønninger. Her forekommer det plausibelt at formode, at den interne løn-løn-spiral-mekanisme på virksomheden, som stabiliserer den gamle lønstruktur på et nyt, højere niveau, i arbejderens bevidsthed ligger til grund for normer ang. en relativ lønretfærdighed.

arbejdsvurdering, kontraktløn, »opgaveløn« og fast stykløn er reaktioner på dette. De udgør instrumenter som arbejdsgiveren bruger til »at inddæmme arbejdsstyrkens og bedriftsrådets forhåndenværende lønpolitiske spillerum, dvs. det spillerum som ligger uden for lønoverenskomsten, og til at bringe virksomhedens lønpolitik under ledelsens kontrol.«⁶³ For metodetidsstudierne bringer for ledelsen »den fordel med sig, at fastsættelsen af normalpræstationen, der i REFA-akkorden var et resultat af en lokal forhandling, bliver unddraget arbejderne indflydelse; der er ikke længere nogen mulighed for at holde igen eller for at opsamle minutter.«⁶⁴

Det viser sig altså her, at en lønstigning, som arbejderne har opnået i kraft af deres økonomiske magtposition (fuld beskæftigelse) på grundlag af den almindelige stigning i arbejdets produktivkraft bliver et problem for kapitalen. På dette grundlag forsøger kapitalen på langt sigt igen at sænke lønnen ved hjælp af nye lønsystemer, der arbejder med fiktionen om en videnskabelig præstationsmåling.

Et andet eksempel:

»Den del af lønnen, som virksomheden betaler ud over den overenskomstmæssige løn fordeler sig ikke jævnt på alle løn- og præstasjonskategorier. Der sker et fald fra de øvre til de lavere løngrupper.« Det slås fast, at »de mandlige tyske arbejdere er ekstra privilegerede med hensyn til den løn, som virksomheden betaler ud over den overenskomstfastsatte løn... Selvom overenskomstlønningerne allerede viser en løndifferentiering, så bliver det element i fagforeningernes lønpolitik, der sigter imod lønudligning atter udlignet på grund af den virkning, som de lønninger der ligger over overenskomsten, har på den effektive lønstruktur.«⁶⁵

Dette viser effekten af den industrielle reservearmes forskelligartede tryk på de forskelligt kvalificerede arbejderlag, en effekt, der naturligvis fra kapitalens side bliver brugt som et middel til at fremkalde splittelse mellem arbejderne. Dette sker især gennem mekanismer som indskrænkningen af lønarbejderfriheden for de udenlandske arbejdere. De får ulige muligheder for kvalifikation, advancement osv., de har f.eks. ikke valgret, og de er underlagt væsentlige begrænsninger med hensyn til arbejdskraftens mobilitet etc. Men alt dette stabiliserer den eksisterende lagdeling blandt arbejderne og dens stivnen i en fordomsfuld biologisk-racistisk struktur, som naturligvis igen kommer kapitalen imøde.

Undersøgelsen af konkrete lønforskelle må altså bl.a. tage hensyn til følgende punkter: Prisens svingning omkring værdien alt efter udbud og efterspørgsel står selv i modsætning til lønnens fremtrædelsesform som arbejdets pris; det samme gør kapitalens tendens til at presse så meget arbejde som muligt ud af arbejderne for mindst mulig løn. Men da kapitalens herredømme over arbejdskraften i produktionsprocessen er formidlet af denne fremtrædelse

63. Mosler/Schmiede/Schudlich: Zwischenbericht über den Stand der Arbeiten am Forschungsprojekt »Die Funktionen leistungsbezogener Lohnsysteme und die Bestimmungsgründe ihres Wandels«, Frankfurt/Main 1973, ikke offentliggjort manus. s. 14.

64. Institut für Socialforschung, Kolloquium, op.cit., s. 35.

65. Mosler/Schmiede/Schudlich: Zwischenbericht.... op.cit., s. 29/30.

og skinnets opretholdelse altså er en betingelse for arbejderens *frivillige* underkastelse under kapitalen, vil kapitalen forsøge at opretholde skinnets med alle midler. Lønssystemernes komplicerthed og påståede videnskabelighed gør naturligvis deres bedste hertil.

Indføres der nye lønssystemer, så må man til enhver tid undersøge, hvilke vanskeligheder kapitalen er havnet i med det gamle lønssystem i forsøget på for det første at forholde sig til sit eget begreb, der går på størst mulig arbejdsudpresning og lavest mulig løn, for det andet at opretholde illusionen om den retfærdige løn, og for det tredje at pådutte arbejderens kapitalens interesse i produktionsprocessen og dennes effektive kontinuitet, som var det arbejderens egen. Kapitalen er så meget desto mere henvist til arbejderens frivillige underkastelse, formidlet af konkurrencens skin, jo mindre trykket fra den industrielle reservearme tynger arbejderne og tvinger dem ind under kapitalens herredømme gennem nødvendigheden af, at de opretholder deres eksistens som samfundsmæssige individer. Sagt på en anden måde: er arbejderne tvunget til - under tryk fra den industrielle reservearme - at føje sig efter kapitalens herredømme, så er det heller ikke nødvendigt for kapitalen i samme grad at opretholde skinnets af den retfærdige løn. Men så bliver forholdet mellem lønarbejde og kapital også synligt for arbejderne som et umiddelbart tvangsforhold. De despotiske former, som forholdet mellem lønarbejde og kapital konkret kan antage under denne betingelse, er på sin side selv et grundlag for klasseerkendelse. På den anden side er konkurrencen blandt arbejderne ikke dermed ophævet, for konkurrencen med de andre arbejdere fremtræder ikke blot, men *er* ofte netop under krisen en betingelse for, at den enkelte arbejder overhovedet beholder sin arbejdsplads, dvs. betingelsen for hans samfundsmæssige eksistens. I denne situation tvinges arbejderne ind i konkurrencen om deres eksistens som samfundsmæssige individer, i konkurrencen om deres reproduktion. Man må skelne mellem dette og så arbejdernes konkurrerende adfærd såfremt de er fanget i skinnets og deres materielle situation bekræfter dette skin - at de kan konkurrere enkeltvis med kapitalen. Skinnets af, at det i kontrakten mellem lønarbejde og kapital drejer sig om en fri overenskomst mellem ligestillede produktionsagenter, er nemlig sat ud af kraft under krisen. Hvor vidt arbejderne så er i stand til at forene sig imod kapitalen og at ophæve deres indbyrdes konkurrence, afhænger nødvendigvis af, om denne forening og klassekampen mod kapitalen indeholder reale perspektiver i retning af at overvinde selve kapitalforholdet, dvs. at sikre deres eksistens gennem forening og altså på en anden måde end gennem konkurrencen. Men under sådanne betingelser betyder ophævelsen af konkurrencen blandt arbejderne ikke blot og bart ophævelsen af en konkurrenceadfærd, men ophævelsen af det reale grundlag for de samfundsmæssige forhold, som tvinger arbejderne ind i konkurrencen som en betingelse for deres overlevelse som enkeltpersoner, nemlig ophævelse af kapitalforholdet.